

1999-05-13

Intézeti Szemle

Tudományos és módszertani folyóirat

XX.

évfolyam

1998

2. szám

Magyar Nyelvi Intézet
Budapest

Intézeti Szemle

Tudományos és módszertani folyóirat

XX.

évfolyam

1998

2. szám

Magyar Nyelvi Intézet

Budapest

Szerkesztőbizottság

**Imre Klára
Novotny Júlia
Szende Virág**

ISSN 1416 5643

**Kiadja a Magyar Nyelvi Intézet
Felelős kiadó a Magyar Nyelvi Intézet főigazgatója
Nyomdai előkészítés: Pavék Ferenc
Készült a Magyar Nyelvi Intézet nyomdájában 300 példányban
Nyomdavezető: Holló István**

TARTALOM

SZAKMAI KÖZLEMÉNYEK

Kozma Endre: Építőkövek egy nyelvészeti - szemiotikai értekezéshez	5
--	---

MÓDSZERTANI KÖZLEMÉNYEK

Csonka Csilla: A toldalékmorfémák tanításának néhány módszertani problémája a magyar mint idegen nyelv oktatásában	42
Szende Virág: Fogalmazástanítás a két tannyelvű iskolában	50
Varga Éva: Készülünk a nyelvvizsgára	69
Chikán Ildikó: Mi mindenre kell gondolnia egy szegény külföldinek, ha magyarul akar megszólalni?	75
Lantos Erzsébet: Bevezetés a magyar nyelv hangzásvilágába.....	80

TANANYAGAINK BEMUTATÁSA

Aldea Miklósné: „Mindenki másképp csinálja” (A Tanuljunk magyarul! CD - ROM I. részének bemutatása)	86
---	----

BESZÁMOLÓK

P. Nagyné Vidéki Erzsébet: Beszámoló a VIII. Alkalmazott Nyelvészeti Konferenciáról.....	91
--	----

DIÁKJAINK MUNKÁIBÓL

Nidekker Andrej fogalmazása.....	94
----------------------------------	----

SZAKMAI KÖZLEMÉNYEK

Kozma Endre:

*Köszönettel Györgyi néninek,
Kovács Anikónak és a többieknek,
akik értem jöttek a pokolba,
hogyan hazahozzanak*

ÉPÍTŐKOCKÁK egy nyelvészeti szemiotikai értekezéshez

Ez az értekezés 1994 tavaszától készült a Földön, az európai Magyarország fővárosában, Budapesten, többnyire egy ferencvárosi, körfolyosós, napfényre vágyakozó bérházban. Körös-körül az emberek elsöprő többsége magyarul álmodik, gondolkodik és cserél gondolatot egymással. Ezért kézenfekvő, hogy a lehetséges világok közül a mi földi világunkról szóló ismereteimet, olvasmányaimat veszem alapul, földi élőlényekre gondolok. Emberi nyelven a lehetséges és a több ezer létező nyelvet értem – általánosságban. A nem általánosítható, valamely konkrét emberi nyelvről szóló megállapítások – ha mást nem kötök ki – értelemszerűen a *magyar* nyelvvel vonatkoznak.

Az Universum semioticum

1. Ha, mint írva vagyon, "kezdetben vala az IGE" ("In initio erat verbum"), akkor a *kezdetek kezdetén* kellett lennie a *JELNEK*. Mert minden, ami *ige* – JEL.
2. A pusztába kiáltott szó – még nem lehet IGE, bármennyire hangos volna és EREDENDŐ.

- 2.1. A jel csak azután következhetett, hogy "lőn világosság".
- 2.2. Jelalkotásra és -működtetésre alkalmas élőlények nélkül még mindig nem JEL a jel.
 - 2.2.1. Kell, hogy legyen Valami vagy Valaki, aki, ami felfogja, nem fogja fel, szeretné, akarja, képes vagy képtelen megérteni, ha úgy tetszik neki, nem akarja felfogni a jelet.
3. Legyen a *jelez*, *jelzés* egy JELALKOTÁS ÉS -MŰKÖDÉS következményeivel járó *fizikai* esemény(sor) terminusa.
 - 3.1. Bármely közeli vagy távolról érkező hatás, amely ingerületet vált ki az ÉLŐLÉNYBEN, *jelezhet* valamit.
 - 3.1.1. A fizikai tér-időben haladni képes anyagi jelenség (jelzés) vagy – vélhetően csak emberi nyelv működésekor – ennek invariáns gondolati mása potenciálisan JELÖLŐ.
 - 3.1.1.1. A *jelzés* az első esetben közvetlenül, a másodikban közvetve *jelöl*.
 - 3.1.2. JELÖLT pedig bármely tárgynak, viszonynak, állapotnak, eseménynek, érzésnek, érzelemnek a pszichikai leképezése, amely aktualizálódván egy jelölővel összeköthető.
 - 3.1.2.1. A jelölt nem azonos e leképezés alapjával, azaz *forrásával*, amelynek realitásához itt semmiféle meggondolást nem fűzünk.
 - 3.1.3. Ekként a jelölő szándékos vagy önkéntelenül útjára bocsátott, elszabadult *üzeneteket* "vesz szárnyára" és juttat el valamely véletlen vagy kiválasztott *címzett*hez, azaz valamit *jelez* (de vö. 2.1, 2.2 és 2.2.1).
 - 3.2. A 3.1 és alpontjai egy JELSZITUÁCIÓT írnak le.
 - 3.3. A JEL egy jelölőnek és egy jelöltnek jelszituációban *megvalósuló* funkcionális kapcsolata, amely eljut a *jelvevő*höz.
 - 3.4. A funkcionális kapcsolat abban nyilvánul meg, hogy a *jelölő megjelöli a jelöltet*.
 - 3.4.1. A *jelvevő* felé *haladó* "jelfolyamban" – közvetlenül – nem jelek változtatják tér-idő koordinátáikat.
 - 3.4.1.1. A fizikai térrel közvetlenül a *jelzésnek* kell megküzdenie.
 - 3.5. A jelölő és a jelölt többé-kevésbé változékony kapcsolata alapvetően háromféle lehet:

- 3.5.1. A jelölt forrásának és a jelölőnek a kauzális kapcsolatán vagy e kapcsolat képzetén, feltételezésén, illúzióján alapuló jel – ez természetes jel: "index-jel";
 - 3.5.1.1. A világ, ahol, ahogyan és amennyire az értelem szemlélni képes, vagy a képzeteket alkotó élőlények érzékelik, nem más, mint index-jelek végtelen sokasága.
 - 3.5.1.2. A világ számunkra csupán ettől is, még ha robinsonokká válunk is – jelek világa.
- 3.5.2. A jelölő és a jelölt forrásának (vagy a jelölt fontosnak tűnő tulajdonságainak, jellemzőinek gondolt elemeinek) hasonlóságán alapuló ábrázoló kapcsolat – ez ábrázoló jel, mesterséges jel: "ikon-jel";
- 3.5.3. A jelölő és a jelölt önkényesnek tetsző, konvenciók által teremtett, tanulással (gyakorlással, próbálgatással) elsajátított (szocializált) kapcsolata – mesterséges jel: "szimbólum-jel".
 - 3.5.3.1. Az emberi nyelvben a szimbólum-jeleknek üzeneteket hordozó jelölőit és jelöltjeit a nyelvjáték (jeljáték?) részvevői – inherens kapcsolat híján – csak akkor tudják *újra* meg újra azonos módon *összekötni* egymással, ha egyazon jelölt esetén a jelölő viszonylag *állandó*.
 - 3.5.3.2. Márpedig az anyagi jelzések fizikai realitásukban, érzékelésünkben és rendszerhelyzetükben is szükségképpen *változékonyak*, tehát NEM VÁLHATNAK szimbólum-jelek jelölőivé.
 - 3.5.3.3. Ezért veszi át az anyagi jelzések szimbólum-jelekbeli jelölő szerepét az anyagi jelenség *gondolati mása*, az invariáns leképezés terméke, egy *absztrakt* tárgy.
 - 3.5.3.4. Valójában ez, kényszerítő módon és univerzálisan csakis ez – minden egyéb megfontolást megelőzve – a FONOLÓGIA *jelelméleti* alapja.
 - 3.5.3.5. A fonológia legáltalánosabb alapkérdései tehát *szemiotikai* kérdések.
 - 3.5.3.5.1. Már akkor is megkerülhetetlenek, ha egy egészen egyszerű, fényjelzéseken alapuló mesterséges jelrendszeren próbáljuk modellezni az emberi nyelvet, mint amilyen triviálisan, a városi közlekedési lámpák "nyelve".
 - 3.5.3.6. A gondolati invariáns anyagi jelzéssé alakítása, majd visszaalakítása a maga elvont, gondolati másává a nyelvészeti

HANGTAN (fonetika + fonológia), a fiziológia és a NYELVPSZICHOLÓGIA terrénuma. Ennek mikéntjét ott kell magyarázni.

- 3.6. Az emberi nyelvre szigorúan véve nem a 3.5.1 (a természetes jel, index-jel) jellemző. Bár vannak benne *index-szerű* jelek is.
- 3.6.1. De az emberi nyelvet a valódi index-jelek át meg átszövik, zárványként tarkítják, szimbiózisban élnek vele, élőködnek rajta, mindenhol jelen vannak benne.
- 3.6.2. Ha beszélek, ez önmagában is index-jele annak, hogy vagyok.
"Beszélek, tehát vagyok. "
- 3.7. Mihelyt azonban az index-jelek használata szándékos, valójában már ábrázoló, *ikon-szerű* jelről vagy *szimbólumról* kell szólnunk.
- 3.7.1. Egy fölfedezett, véletlen nyom – index-jel. Ám, ha a nyomot szándékosan hagyjuk magunk után üzenetként, bármennyire is hasonlít ez a valódi index-jelre, megváltozik a szóban forgó jel státusa.
- 3.7.1.1. A jajszó, a sírás, a nevetés nyelvi kifejezése, ha igazi index-jel volna, nem változhatnék kisebb-nagyobb mértékben a különböző nyelvekben.
- 3.8. Az emberi nyelvbe beépülven az ikon-jelek is szimbólum–szerűvé válnak.
- 3.8.1. Bármennyire is ikon–szerűek az állathangokat utánzó szavak, nem ugyanúgy *ugat* a kutya, *bömböl* a bika, *nyávog* a macska a különböző nyelvekben.
- 3.9. Valóban: "Szimbólum teszi az embert. "
- 4. Ha a nyelvről akarunk gondolkodni, a szemiotikáról *igazán* beszélni kell.
- 4.1. "A nyelv jelek rendszere." – szajkózzák gyakran. Az emberi nyelvről talán helyesebb volna "ódivatú" metaforával ezt állítani: Az emberi nyelv jelek *organizmusa*, *szerves rendszere*.
- 4.1.1. A szerves rendszer, akár a szervetlen, funkcionálisan összefüggő, egymást kölcsönösen meghatározó elemek működő EGYSÉGE.
- 4.1.2. De ez utóbbi HOLT rendszer, nem feltétlenül több, mint ZÁRT viszonyhálózat, az előző ÉLŐ, NYITOTT és ALKALMAZKODÓ.

- 4.1.3. Az utóbbi változásait a rendszer egyensúlyi "törekvései" magyarázzák, az előző MUTÁCIÓRA hajlamos.
- 4.1.4. Az utóbbiban feltétlenül determinált – mindenképpen statisztikai – szabályszerűségek hatnak, a szerves rendszerben nagy mértékű indetermináltság uralkodik.
- 4.1.5. Szervetlen rendszerrel kapcsolatban a teleológiai szemlélet nem helyénvaló, a szervesben azonban, mert "élő szellem" működik benne, ez sem zárható ki.
- 4.2. A szerves rendszerbe beépülhetnek – láttuk: be is épülnek – bele nem tartozó jel-elemek.
- 4.3. Az egyéb rendszerekkel együtt a jelek szerves rendszere is az *univer-sum* sajátos alrendszere.
- 4.3.1. Persze ma még kevésbé gondoljuk, mint valaha, hogy az emberi nyelv valódi BIOLÓGIAI organizmus volna. Különösen nem lehet a XIX. század történeti nyelvtudományának értelmezésében.
- 4.3.2. Amennyire kétséges az emberi nyelv diakronikus értelemben vett historikus "biologizmusa", épp annyira valószínű, hogy szinkron szempontból a nyelv mindezek ellenére valamiféle "élő szervezet".
- 4.3.2.1. A nyelvészeti szemiotika olyan, mintha a nyelv "mikrobiológiája", "sejtana" lenne.
- 4.3.2.2. És valóban: az emberi nyelvben nincs építőkö ("sejt"), amely ne volna JEL. A kötőszövetek, a szervetlen idegen elemek, beékelődött testek sem kivételek ez alól.
- 5. A világ számunkra, a jelzéseket érzékelő halandók számára, amióta vagyunk és ameddig létezünk, így vagy úgy – *universum semioticum*.

Az Acustica linguistico-semiotica

- 6. Ahol emberi-nyelvi jelek virtuális haladását tapasztaljuk, ott HANGFOLYAMOK hullámanak.
- 6.1. A tér-időben értelmezhető és átértelmezhető, alkalmas közegben hullámként terjedő rezgések lokalizálhatók, amelyek akusztikai ingerként hatásuk alá vonhatják az ÉLŐT.

- 6.2. A *hangfolyam* – összetartozó fizikai eseménysor, akusztikai ingerként ható hullám, amely az élőlényeket hallószervük közvetítésével képes a maga hatása alá vonni.
- 6.2.1. A hangfolyam anyagi mivoltában rendezetlen: szemiotikai szempontból maga az *őskáosz*, mert a benne terjedő rezgések *minden* fizikai tulajdonságát, azaz *akusztikai paramétereit* tartalmazza.
- 6.2.2. Mégis: hullámsajátosságai alapján az élővilág egy része, a Földön helyüket változtató, hallószerveik révén hangfolyamok percepciójára képes élőlények számára – kitüntetetten alkalmas potenciális jelölő.
- 6.2.2.1. Ugyanis a hangfolyam, a helyüket változtató élőlények mozgásához képest, a földi körülmények között általában kedvező közegben, szédületes sebességgel győz le viszonylag nagy távolságokat.
- 6.2.2.2. Ily módon gyakorlatilag egyidejűvé teszi a hangjelzés adását és vételét. Azaz elhanyagolhatóvá zsugorítja, kiiktatja az üzenet útjára bocsátása és a címzetthez való megérkezése közötti időintervallumot.
- 6.2.2.3. Ezáltal a hangjelzés vevőjének hallószerve térkoordinátáit tekintve is a hangforrás közelségébe, tudniillik közvetlen *tapintó* távolságán belülre kerül. Érzékeinkben igazolható a hangfolyamok hullámai és az emberi-nyelvi jelek közötti kauzális kapcsolat.
- 6.2.3. Ha pedig a hangfolyamok fizikai eseménysorának van szemiotikai aspektusa, ezt egy *szemiotikai hangtan* keretében vizsgálhatjuk.
- 6.2.4. A szemiotikai hangtan *hangfolyam*-fogalma megfeleltethető a lingvisztika általános fonetikai *beszédfolyam(at)ának*.
- 6.2.4.1. A *beszédnek* főként 'hangzó nyelv' értelmében, de a 'parole' értelem sem zárható ki, ha hangzó változatára gondolunk.
- 7. A *hang* a hangfolyamból annak inherens akusztikai paramétereit alapján az érzékelésben elkülönített, rendezett és értelmezett fizikai eseménysor.**
- 7.1. Valószínű, hogy a hangfolyamot érzékelő hallószerv hasonló módon tapogatja le a hangot, mint ahogy a tapintószerv az anyagi felületeket érzékeli.

- 7.1.1. Ahhoz, hogy a letapogatott anyagi felületet felismerjük vagy jellemezzük, nem szükséges és nem is lehetséges ennek összes fizikai paraméterét érzékelnünk.
- 7.1.1.1. A *hangfolyam* és *hang* fogalmi és terminológiai elkülönítése ezért sem pusztán önkényes szórszálhasogatás.
- 7.1.2. Ha a hangspektrumot leképező matematikai függvényt háromdimenziós koordináta-rendszerben megrajzoljuk, vizuálisan szemlélhetjük a hallószerv által letapogatható akusztikai jelenség analóg mását.
- 7.1.2.1. Csodálatosan érzékletes holdbéli vagy marsbéli táj tárul ekkor a szemünk elé.
- 7.1.3. A potenciális jelölők elvileg egyenrangúak. Csak az érzékelés lehetőségei és korlátai teszik előnyösebbé vagy hátrányosabbá őket egy-egy jellegzetes jetszituációban.
- 7.1.4. A teremtés önkénye csupán, hogy szemünkkel "látunk", fülünkkel "hallunk", bőrfelületünkön pedig "tapintunk". Az a mód, ahogy a világ anyagi jelenségei hatásuk alá vonják az Élőt, csupán "variáció egyazon témára".
8. Ha valamely jel jelölője *hang(jelzés)* vagy annak gondolati mása, invariáns leképezése, akkor a jel – *hangjel*.
- 8.1. Az emberi-nyelvi szimbólum-jelek jelölője a *hang* gondolati mása, invariáns leképezése.
- 8.2. A *szemiotikai fonetika* mint a szemiotikai hangtan része a *hangjelzésekről* szól.
- 8.2.1. Ez a fonetika elkülöníthető a fizikai akusztikától és a nyelvészeti fonetikától egyaránt, és egyik sem teszi fölöslegessé bármelyik másikat.
- 8.3. A hang invariáns leképezése mint hangjelek jelölője a szemiotikai hangtan másik részének, a *szemiotikai fonológiának* a vizsgálati tárgya.
- 8.4. Az emberi-nyelvi jelek szerves rendszere – *HANGNYELV*.
- 8.5. Az emberi hangnyelv jelei – az őket átfonó és körülölelő index-jelektől eltekintve – kisebb részt ikon-jelek, de főként szimbólumok, azaz mindkét esetben *mesterséges* jelek.

- 8.5.1. Mesterséges jelek működésekor a jelszituáció szükségképpen egy *jeladóval* egészül ki, aki *szándékosan* indítja útjára a jelölőként funkcionáló jelzéseket.
- 8.5.2. Ekkor a jeladó a jelölővel kapcsolatos hang elkülönítésére alkalmas *hangfolyamot* bocsát útjára a *beszédszervek* működési feltételei által determinált módon.
 - 8.5.2.1. A *homo technikus* mesterséges jeladót állíthat a maga helyére, amely többé-kevésbé hasonló hangfolyam előállítására alkalmas, így a jeladó beszédszerveit *helyettesíti*, de korlátozottan más jelalkotó funkcióit is átveheti.
- 8.5.3. A hangjelek vétele a jeladással ellentétben *hangok (hangjelzések)* érzékelését tételezi fel, mégpedig úgy, ahogy azt a *hallószervek* működési feltételei lehetővé teszik.
- 8.5.4. A mesterséges jelek adása és vétele ezért pszicho-fiziológiai és szemiotikai szempontból – a látszat ellenére – egymással *aszimmetrikus* tevékenység.
 - 8.5.4.1. Azok a nyelvelírások, amelyek ezt az aszimmetriát figyelmen kívül hagyják, szükségképpen fogyatékosak.
- 8.5.5. Innen öröklődik a *paradigmatika* és *szintagmatika* kettőssége is a nyelvelírás különböző szintjein, de főként a fonológiában.

A Semiotica phonetica

9. A *hangtulajdonság* valamely akusztikai paraméternek, paraméterek együttesének és/vagy változásainak az elvonatkoztatása, amely az érzékelésben elkülönített, rendezett és értelmezett fizikai eseménysort, a hangot jellemzi.
 - 9.1. A hangtulajdonságokat megvalósító akusztikai paramétereket, együttesüket és/vagy változásukat akusztikai vonatkozásukban *hangtényezőknek* nevezhetjük.
 - 9.1.1. A hangtényezők a hang releváns összetevői.
 - 9.2. A hangtulajdonságot a hozzá tartozó akusztikai paraméter(ek) fizikai terminusával vagy metaforikusan szokták megnevezni.
 - 9.2.1. Például: rezgésszám (frekvencia) ~ hangmagasság, amplitúdó ~ hangerő, az alaphang (F_0) frekvenciájának változása ~ dallam.

- 9.2.2. E metaforikus kifejezések jól érzékeltetik az előző fejezet 2.1.3 és 2.1.4 mondanivalóját.
- 9.3. A hangtulajdonság tehát nem a hangfolyamot, hanem a hangot jellemzi.
- 9.3.1. Közvetve azonban mégis jellemző rá, hiszen a hangtulajdonságban elvonatkoztatott akusztikai paraméterek *objektíve* a hangfolyamból valók.
- 9.3.1.1. A hangfolyam – a szemiotika felől szemlélve – a potenciális hangtulajdonságok kincsesára.
- 9.4. A beszélő számára a hangképzés olyan hangfolyam létrehozása, amely tartalmazza az aktuális hangtulajdonságok elvonatkoztatására alkalmas akusztikai paramétereket.
10. Az egymással összefüggésbe hozott és együttesen értelmezett akusztikai paraméterek egy-egy *hangszerkezetet* különíthetnek el a hangban.
- 10.1. A hangszerkezetek nem a hangfolyamot, hanem a hangfolyam érzékelésének és értelmezésének mikéntjét jellemzik.
- 10.2. A hangtulajdonságok ez esetben hangszerkezetekben nyilvánulhatnak meg.
- 10.2.1. A hangszerkezetet valahogy úgy "halljuk bele" a hangfolyamba, helyesebben "halljuk ki" belőle, miként a gomolyfelhő rajzolatában felfedezzük kedvenc háziállatunk, mesehősünk vagy tárgyunk képét. Ez a "fantáziakép" aztán – szocializálódván – többé-kevésbé konvencionalizálódhat.
11. Az időintervallumok (idő)tartam-jellegétől, ha az egyidejű hangtulajdonságok egy kitüntetett csoportjának huzamosabb változatlansága jellemzi őket, a hangfolyamat érzékelésekor elvonatkozathatunk.
- 11.1. Ekkor a hangot érzékelésünkben "szegmentáljuk" és egy vagy több hangszegmentumból alkotott, kompakt *szegmentális hangegységek* láncolataként értelmezzük.
- 11.1.1. Mivel a hangtulajdonságok változatlansága akusztikailag, s ennek megfelelően az érzékelésben sem egyértelmű, a hang szegmentálása, *hangegységekben* való értelmezése nyelvenként változó lehet.
- 11.1.1.1. A hang szegmentális hangegységekben való érzékelése egyfajta *fonológiai* tevékenység is.

- 11.1.1.2. Annak megállapítása, hogy hol húzódnak a szegmentális hangegységek határai, csak nyelvenként és fonológiai keretek között lehetséges.
- 11.1.1.3. A magyar [tn] például csak azért értelmezhető két hangegység kapcsolatának, mert ilyen útmutatást adnak az ü[t]-[n]e, ha[t]-[n]a féle analógiák. Más nyelvben ez lehet egy, de akár három szegmentális hangegység is.
- 11.1.1.4. Ugyanakkor hajlamosak vagyunk eltekinteni az ü[t], ha[t] [t] hangegységére jellemzőnek vélt kezdő hangtulajdonságtól és azonosítani azt az in[t], ön[t] hasonló módon jelölt szegmentumával. Ennek megfelelően ugyanazt a hangegységet hol két, hol egy hangszegmentumnak feleltetjük meg.
- 11.2. Az egyidejűségük és viszonylagos állandóságuk alapján összefüggésbe hozott és értelmezett hangtulajdonságok ún. *szegmentális hangszerkezetet* különítenek el a hangban.
- 11.2.1. Ilyenkor a hangfolyam *érzékelésének és értelmezésének mikéntje* szegmentális.
- 11.2.2. A szegmentális hangszerkezetben értelmezett és a hangegységeket jellemző hangtulajdonságok a *szegmentális hangtulajdonságok*.
- 11.2.2.1. A szegmentális hangszerkezetben elkülönített, rendezett és értelmezett fizikai eseménysort, ha akusztikai szempontból tekintjük, *szegmentális hangtényező*nek szokták nevezni.
- 11.2.2.2. A szegmentális hangtényezők a szegmentális hangszerkezet releváns összetevői.
- 11.2.2.3. A szegmentális hangtulajdonságot a hozzá tartozó akusztikai paraméter(ek) fizikai terminusával, fiziológiai-hangképzési jellemzőivel vagy metaforikusan szokták megnevezni.
- 11.2.2.3.1. Szegmentális hangtulajdonság lehet: a zöngésség –zöngétlenség, az akadályhang jelleg, a palatális, labiális képzési hely, mód, a magánhangzósín, a zaj-zörej jelleg, a rövid–hosszú időtartam stb.
- 11.2.2.3.2. Ez utóbbinak a megkülönböztetése azért lehetséges, mert az időintervallumokat csak belülről abszolutizáltuk, kívülről a relatív időtartam érzékelhető és értelmezhető maradt.
- 11.2.3. A szegmentális hangegységek a szegmentális hangszerkezetben nyilvánulnak meg.

- 11.2.4. A szegmentális hangtulajdonságoknak megfeleltethető akusztikai paraméterek *határértékei* a szegmentális hangegységek fajtáit, *típusait* különböztethetik meg.
- 11.2.4.1. Ez legyen a (szegmentális) *hangtípus*.
- 11.2.4.2. Mivel e határértékek akusztikailag és ennek megfelelően az érzékelésben sem egyértelműek, a hangegységek fajtái, a hangtípusok nyelvenként, sőt esetenként egy–egy dialektusban is kisebb-nagyobb mértékben eltérnek egymástól.
- 11.2.4.3. A hangegységek fajtáinak, a hangtípusoknak az érzékelése egy-fajta fonológiai tevékenység is.
- 11.2.4.4. Annak megállapítása, hogy mely akusztikai paraméterek, milyen határértékek között, a hangegységek hány fajtáját differenciálják, azaz hány hangtípust különböztetnek meg, csak nyelvenként és fonológiai keretek között lehetséges.
- 11.2.4.5. Ezzel a kérdéssel és a szegmentumok hangegységekbe való rendeződésének problémáival foglalkoznak voltaképpen azok a "fonológiai" elméletek, amelyeknek "fonéma-fogalma" a hangegységek típusainak felel meg.
- 11.2.4.5.1. Az ilyen *hangtani típuselméletek*, mivel a fonológiai absztrakciók alacsonyabb fokán vizsgálódnak, közbülső helyet foglalnak el a fonetika és a fonológia között.
- 11.2.4.5.2. A hangtani típuselmélet valós kérdésekkel foglalkozik, ezért a hangtanban helye van.
- 11.2.4.6. A beszélő szempontjából a hangegységek egy típusának képzése olyan hangfolyam létrehozása, amelyben megfelelő számban és bizonyos határértékek között lokalizálhatók a szegmentális hangtulajdonságokat megvalósító akusztikai paraméterek.
- 11.2.4.7. A szemiotikai hangtan *hangtípus*-fogalma megfeleltethető a lingvisztikai hangtan *beszédhangjának*. (lásd 6.2.4.1.)
- 11.2.4.8. Annak megállapítása, hogy hány és milyen "beszédhang" van, ezért szintén csak nyelvenként és fonológiai keretek között lehetséges.
- 11.2.4.8.1. Szerencsésebb lett volna tehát "nyelvhangokról" (értsd: nyelvi hangokról) beszélni.
- 11.2.4.9. A beszédhang ebben az értelemben nem azonos valamely kiválasztott hangjelzésből "kimért" vagy hangképzési mozzana-

tain át rögzített konkrét, egyedi jelzéssel, a hangjelzés egy vagy több szegmentumával.

11.2.4.10. Ezeknek a vizsgálata a szemiotikai hangtanban – mivel a jelek maguk csak virtuálisan haladnak a térben – értelmetlen.

12. Amikor hangfolyamot érzékelünk, kitüntetett időpontok sorozatához tartozó hangtulajdonságoknak megfelelő, változó értékű akusztikai paraméterek folyamatát is elvonatkoztathatjuk.

12.1. Ez esetben a hangot különböző hangtulajdonság-változások *kompozíciójaként*, hosszabb-rövidebb időtartamú *hangminták* sorozataként értelmezzük.

12.1.1. A hangminták sorozatát *intonációnak* (is) szokták nevezni.

12.1.1.1. Mivel a hangtulajdonság-változások akusztikailag s ennek megfelelően az érzékelésben sem egyértelműek, a hangminták értelmezése nyelvenként változó lehet.

12.1.1.2. A hang hangmintákban való érzékelése egyfajta fonológiai tevékenység is.

12.1.1.3. Annak megállapítása, hogy egy hangminta milyen mértékű hangtulajdonság-változások következtében megy át egy másik mintába, és hogy melyek a hangminták értelmezésében kitüntetett időpontok, csak nyelvenként és fonológiai keretek között lehetséges.

12.1.1.3.1. A magyar (1) *Mi?* (kérdő névmás, kérdő mondat) és (2) *Mi*. (személyes névmás, kijelentő mondat) intonációjának viszonylag csekély akusztikai különbsége például azért értelmezhető két különböző hangmintaként, mert a *mi* homonimiája miatt csak ennek tulajdoníthatjuk a kérdés és kijelentés megkülönböztetését.

12.2. Az akusztikai paraméterek időbeli változásait, az intonációt is értelmezhetjük hangszerkezetet konstituáló tényezőként.

12.3. Az időbeli változásaik alapján összefüggésbe hozott és értelmezett hangtulajdonságok, mivel mozgásfolyamatuk "rátelepedni" érződik a szegmentális hangegységekre, ún. *szupraszegmentális hangszerkezetet* különítenek el a hangban.

12.3.1. Ilyenkor a szegmentális hangszerkezetként is értelmezett hangfolyam érzékelésének és értelmezésének *mikéntje* szupraszegmentális.

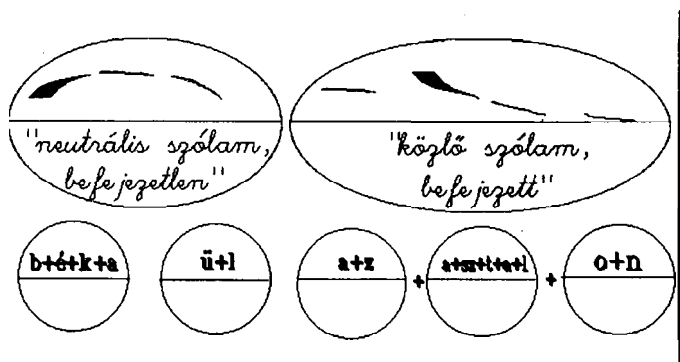
- 12.4. A szupraszegmentális hangszerkezetben értelmezett hangtulajdonságok, amelyek az intonációt jellemzik, a *szupraszegmentális hangtulajdonságok*.
- 12.4.1. A szupraszegmentális hangszerkezetben elkülönített, rendezett és értelmezett fizikai eseménysort, ha akusztikai szempontból tekintjük, *szupraszegmentális hangtényező*nek (is) szokták nevezni.
- 12.4.2. A szupraszegmentális hangtényezők a szupraszegmentális hangszerkezet releváns összetevői.
- 12.4.2.1. A szupraszegmentális hangtulajdonságot a hozzá tartozó akusztikai paraméter(változás) fizikai terminusával vagy metaforikusan szokták megnevezni.
- 12.4.2.1.1. Szupraszegmentális hangtulajdonság: a *dallam, hangsúly, hangszín, ritmus, beszédtempó*.
- 12.4.3. Az intonáció – ellentétben a szegmentális hangszerkezet hangegységeivel – *nem csak* a szupraszegmentális hangszerkezetben nyilvánul meg.
- 12.4.4. A szupraszegmentális hangtényezők a hangot hangszerkezettől függetlenül is jellemzik.
- 12.4.5. De ha a hangot hangszerkezetekben érzékeljük, az intonáció a szegmentális hangegységek *intonációs szintagmáit* jelölheti ki.
- 12.4.5.1. Az intonációs szintagma egymáshoz szorosabban kapcsolódó hangegységek láncolata, amelyet a hangminták jelölnek ki a szegmentális hangszerkezetben.
- 12.4.5.2. Ezáltal az intonáció további, nagyobb tagolási egységekre osztja a szegmentális hangszerkezetben tagolt hangot.
- 12.4.5.3. A szupraszegmentális hangszerkezet tehát a szegmentális hangszerkezetben *is* megnyilvánul. Ezért érezzük "rátelepedni" a szegmentális hangszerkezetre.
- 12.4.6. A szupraszegmentális hangtulajdonságoknak megfeleltethető akusztikai paraméter-változások *relatív határértékek* között tipizálhatók.
- 12.4.6.1. A hangminták típusai ezért inkább a hangtényezők változásának irányával és tendenciáival jellemezhetők.

- 12.4.6.2. A beszélő szempontjából a hangminták egy típusának képzése csak kisebb részt és nem minden hangtényező szempontjából akaratlagos alakítása a hangfolyamnak.
- 12.4.6.3. A szemiotikai hangtan hangminták által kijelölt intonációs szintjeit szerencsés volna megfeleltetni a lingvisztikai hangtan (*beszéd*)szólam-fogalmának.
- 12.4.6.4. A megfeleltetés fő feltétele, hogy a szuprasegmentális hangtényezőket ne kezeljük egymástól elkülönítve.
- 12.4.6.5. A hangmagasság- és intenzitásváltozások például oly mértékben összefonódnak, kölcsönösen kompenzálhatják egymást, hogy külön-külön tipizálni őket nem több csalóka illúziónál.
- 13. A szegmentális és szuprasegmentális hangszerkezet egyazon hangfolyamból elkülönített, különböző módon rendezett és értelmezett akusztikai paraméterekkel jellemezhető fizikai eseménysor, *hang* megnyilvánulása.
- 13.1. A két hangszerkezetet megvalósító hangtényezők több helyen egy és ugyanazon fizikai paraméterekben jelenítik meg a hangtulajdonságokat.
- 13.1.1. A szegmentális hangszerkezet zöngéhangja és a szuprasegmentális hangszerkezetben a beszéddallam alapját képező alaphang például ugyanannak az akusztikai és fiziológiai eseménynek az érzékelése.
- 13.1.2. A magánhangzósínpont mögött ugyanazok a fizikai paraméterek állnak, amelyek részben a hangszínt is megalapozzák a másik hangszerkezetben.
- 13.1.2.1. Miként egyazon gomolyfelhő rajzolatában vagy a csillagképekben egyszerre többféle, egymással összefüggő, de önálló alakzatot is fölfedezhetünk.
- 13.2. A különböző hangszerkezetekben megnyilvánuló hang ily módon egy és oszthatatlan.

A Semiotica phonologia

- 14. A hangjel az emberi nyelvben aszerint, hogy jelölője a hang melyik hangszerkezetével kapcsolatos, kétféle lehet: *szegmentális* (hangszerkezetű), vagy *szuprasegmentális* (hangszerkezetű) *jel*.

- 14.1. A szegmentális jel jelölője szegmentális hangegységek láncolatának (határesetként egy hangegységnek) az invariáns leképezése: egy (szegmentális) *fonémalánc*.
- 14.2. A szupraszegmentális jel jelölője egy intonációs szintagma hangmintái, vagyis ezek invariáns leképezése: **egy** (szupraszegmentális, intonációs) *fonéma*.

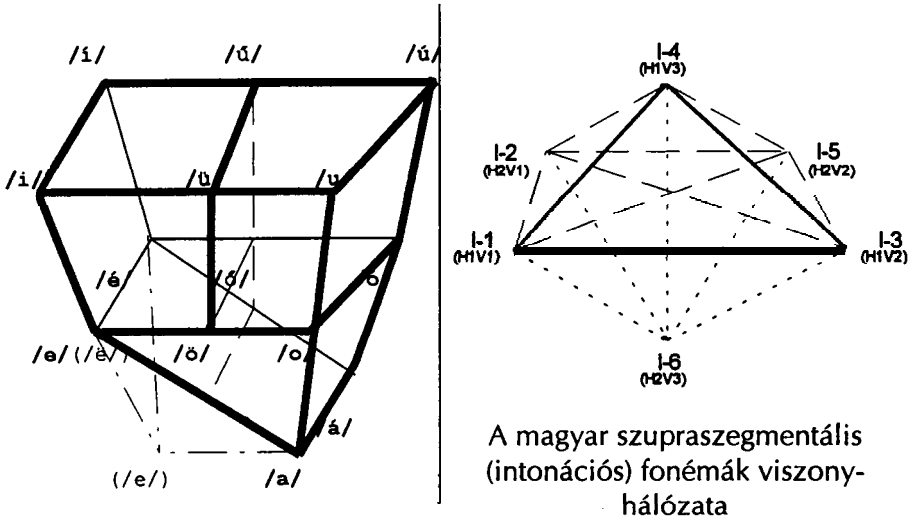

15. A szupraszegmentális jelek ugyanúgy rendelkeznek az emberi nyelvi jelek összes belső jeltulajdonságával, akár a szegmentális jelek.
- 15.1. Mint például a magyar *-e* kérdő módosítószónak, *-nál* ragnak, *milyen* névmásnak, *jaj* indulatszónak vagy a *fej* főnévnek megfelelő szegmentális jel.
- 15.2. A szupraszegmentális jelek szuverén jel és szimbólum-jel mivoltához ezért nem férhet kétség.
- 15.2.1. A szupraszegmentális jelet mint szemiotikai objektumot emancipálni kell.
- 15.3. A kétféle jel más-más módon, lényegileg különböző nyelvi szerveződéseket formál, és alakítja funkcióikat. Megkülönböztetésükre ezért *szükség van*.
- 15.3.1. A hangtani és a funkcionális összefüggések miatt azonban a jelfolyam minden egyes szegmentális jel által elfoglalt időszegletéhez tartozik egy szupraszegmentális jel vagy jelfragmentum. És fordítva, minden szupraszegmentális jel időszegletéhez hozzátartozik egy vagy több szegmentális jel időszeglete.
- 15.3.2. A működő emberi nyelv jelfolyama így módon egy és oszthatatlan.

16. A hangjelzés változékonysága és a szimbólum-jel jelölőjének állandósága közötti ellentmondás többlépcsős, fokozatos, fonológiai absztrakciós tevékenységben oldódik fel.
- 16.1. A szegmentális hangegységek és szuprasegmentális hangminták *nyelvenkénti* különbségeivel, hiszen érzékelésüket nyelvi keretek között megvalósuló fonológiai tevékenységként is tételeztük, e helyütt szükségtelen foglalkozni.
- 16.2. A hangegységek és hangminták történeti, időbeli változékonyságát szintén figyelmen kívül hagyhatjuk.
- 16.2.1. Mégpedig annak meggondolása alapján, hogy a mi földi világunk körülményei között elsőőlegesen csak azonos nyelvtörténeti korban élő, gondolkodó, gondolatot cserélő emberek közös jelhasználatát tételezzük fel.
- 16.2.2. Az emberi jelhasználat *szinkron* nyelvi (beszéd)tevékenység.
- 16.3. A hangegységek és hangminták hangképzési anomáliáit, amelyek a beszélők anatómiai adottságait, fiziológiai-pszichikai-emocionális állapotát index- vagy index-szerű jelek jelzéseiben testesítik meg, a hangtípusok és hangminta-típusok elvonatkoztatása küszöböli ki.
- 16.3.1. Bizonyos megszorításokkal, ennek következtében az akusztikai csatorna torzító hatásain is túlteheti magát a jelvevő.
- 16.3.2. A hangpercepció sajátosságai és zavarai is feloldódhatnak a hang- és hangminta-típusok érzékelésével kapcsolatos fonológiai tevékenység során.
- 16.3.2.1. Ezért kell fizetniük a beszédtanulás kínjaival az idegen nyelvek birodalmába törekvő, fonetikailag szükségképpen botfúló, *"normális"* nyelvhasználóknak, ez bonyolítja tovább az embereket megosztó bábeli nyelvzavart.
- 16.3.2.2. De ugyanez ad kenyeret a múlt némaságába süllyedt nyelvek *herceg* kutatóinak, a nyelvi interferenciák tudós vizsgálóinak és az idegen nyelveket könnyedén magukévá tevő, artistaképes-ségű mutatóványosoknak.
- 16.4. Azonban a jelölő állandóságának végső szemiotikai feltétele, tudniillik, hogy az emberi nyelvi jelek jelölői különböző rendszerhelyzeteikben *sem* lehetnek változékonyság, *hangtani pozíciók* számbavételét is szükségessé teszi.
17. A hangtani pozíciók *fonetikai és/vagy fonológiai pozíciók*.

- 17.1. Fonetikai pozíció a hangegységek, hangminták típusainak fonetikailag meghatározott rendszerhelyzete, amelyben akusztikai határértékek közötti változataik mint hangegységek, hangminták realizálódnak.
- 17.2. Fonológiai pozíció a fonémák fonológiaiilag meghatározott rendszerhelyzete, amelyben a fonémák változatai (variánsai, allofonjai stb.) mint hangegységek, hangminták típusai realizálódnak.
- 17.3. A fonológiai pozíciók nyelvenként, különböző mondat(megnyilatkozás)okban valósulnak meg, de vizsgálatuk szigorúan *funkcionális, fonológiai* tevékenység.
 - 17.3.1. A fonológiai pozíciók vizsgálatát magasabb absztrakciós szinten és funkcionálisabb megközelítéssel kell elvégezni, mint ahogy a hangtani típuselméletekben szokás, mert csak így valósítható meg a rendszerhelyzetek maradéktalan számbavétele.
 - 17.3.1.1. A közlekedési lámpa jelrendszerében mint nyelvi modellben például "piros" ('tilos') jelzésnek értelmezzük azt a sajátos eseményt, ha a lámpa betört üvege miatt sárgásfehér fénnel világít a *legfelső* fényforrás.
 - 17.3.2. A hangtani típuselméletek akusztikai-artikulációs szempontjaik korlátai miatt fonológiaiilag szükségképpen fogyatékosak.
 - 17.3.3. Az erős és gyenge pozíciók megkülönböztetésére alapozott, vezérfonéma-fogalommal operáló fonológiai elmélet – szándéka és funkcionális szemlélete ellenére – a hangtani típuselméletek absztrakciós szintjére csúszik vissza.
 - 17.3.3.1. Az erős pozícióban megmutatkozó vezérfonémát ugyanis olyan fonológiai egységként kezeli, amely teljességében és *eredeti akusztikai-artikulációs* arculatának megfelelően realizálja a fonémát.
 - 17.3.3.2. Így tehát ez az elmélet fonetikai és nem fonológiai pozíciókra épít, és a vezérfonémát *kizárólag* fonetikai megkülönböztető jegekkel jellemezhető *hangtípusként* jeleníti meg.
 - 17.3.4. Paradigmatikus és szintagmatikus fonológiai szemléletre egyaránt szükség van, mert csak a kettőben együtt érvényesülhetnek hiánytalanul a beszélő és a hallgató szempontjai.
 - 17.3.5. Optimálisnak azonban az olyan fonológiai elmélet tekinthető, amely e két szemlélet szintézisére is alkalmas.

17.4. A fonológia annyiban nyelvi vizsgálódás, amennyiben csak a jelek szerves rendszerén keresztül és ennek keretében valósulhat meg a jelek jelölőinek elemzése.

A magyar (szegmentális) fonémák viszonyhálózata

I-1, 2, 3...: Az intonációs fonéma
H: A hangsúlyos szótag intonációs mintája, **V**: Az utolsó (végső) szótag intonációs mintája az intonációs szintagmában.

17.4.1. A fonológiai rendszernek nyelvektől függően sajátos alrendszere is kialakulhat, amely a fonológiai pozíciók sajátos viszonyrendszerével kapcsolatos.

17.4.1.1. A magyarban például ilyen alrendszer a toldalékok fonéma-rendszere, amely számára a tő vagy a tő utolsó szótagja képezi különböző hangtani vagy ezzel korreláló jellemzői alapján a fonológiai pozíciót.

17.4.2. A fonémarendszer leírásában (így a magyarban is) erre tekintettel kell lenni.

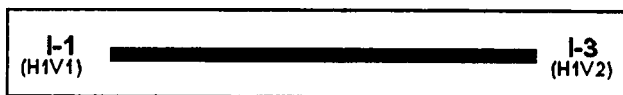
17.5. A fonológia legmagasabb absztrakciós szintjén a megkülönböztető jegyek akusztikai, hangképzési vagy bármely más nyelvi-fonetikai alapon elvont rendszere elvileg egyenrangú, ha az elvonatkoztatás módszerei konzisztensek és célszerűek.

- 17.6. A fonológiai elemek viszonyrendszere azonban meg kell feleljen a fonológiai pozíciók nyelvi viszonyrendszerének.
- 17.7. Ily módon egyenértékű fonológiai leírások sokaságát ismerhetjük el relevánsnak.

A Genesis

18. Noha a szupraszegmentális jelek létrejöttének feltétele a szegmentális jelek kialakulása, nyilvánvaló, hogy a *Genesis*-ben: kezdetben volt a DALLAM.
- 18.1. Az eredendő dallam, hangsúly, hangszín stb., tehát az *őszintonáció*, a hangadó biológiai-fiziológiai-pszichikai állapotának közvetlen következménye. Tehát index-jel jelölője.
- 18.2. Ezért az eredendő dallam még nem lehetett szupraszegmentális jel jelölője: mindössze intonációs index.
19. Az említett állapot szándékos leképezése, kifejezése, az *őszintonáció* utánzása az index-jeleket ikon-jelekké változtathatta.
- 19.1. Azonban ezek sem szupraszegmentális jelek: csupán intonációs ikonok.
20. Elvileg lehetséges és lehetett olyan *nyelv(állapot)*, amelyben a szándékosan létrehozott jelek jelölője, az *őszintonáció*, az üzenetek hordozója már végleg elszakadt a jelölttől.
- 20.1. Ilyen, nem szupraszegmentális jelek, hanem intonációs szimbólumok működtek talán az emberi lét kezdetén és a gondolkodás kialakulásakor.
- 20.1.1. Ennek az "intonációs nyelvnek" azonban a gondolkodás fejlődésével, a szárnyára bocsátandó üzenetek számának rohamos növekedésével és bonyolultabbá válásával szükségképpen zsákutcába kellett kerülnie.
- 20.1.2. Az "intonációs nyelv", ha volt, a *nyelv kudarca*.
- 20.1.2.1. A kisgyerek gőgicsélése és dallamimitációi megelőzik azt az időszakot, amikor már azt mondjuk: beszél a gyerek.
- 20.1.2.2. Nem egyedül K. P. (18 hónapos fiúgyermek) bővölte el környezetét "intonációs beszédprodukcióival".

- 20.1.2.3. Nemcsak a gyakrabban hallott gyermekdalok melódiáját imitálta. Sikerrel juttatta érvényre akaratát, elégitette ki információéhsé-
gét a "felnőtt beszéd", különösen felhívó-kérdő funkciójú mon-
datok jellegzetes dallammintáit felhasználva, egyértelműen
megformált szegmentális hangegységek artikulációja nélkül.
21. Szupraszegmentális jelekről csak azután és azáltal beszélhetünk, hogy
megjelenik a hang másik dimenzióját jelölőül használó, szegmentális
jelekből is építkező, ún. tagolt beszéd.
- 21.1. A tagolt beszéd az emberi nyelv olyan használata, amelyben szeg-
mentális és szupraszegmentális jelek nemcsak a jelölőjükben
megnyilvánuló fizikai jelenség azonossága által, de funkcióik,
szerepeik rendszere, sajátos munkamegosztásuk és kölcsönös kom-
penzálóképességük folytán is – bár különböznek egymástól – mint
"szíami ikrek" együttműködnek.
- 21.1.1. A szegmentális hangszerkezet egységeinek, jelölőinek szándékos
képzése és felhasználása a jelalkotásban csak bonyolult anatómiai
és intellektuális feltételrendszer kialakulását követhette.
- 21.1.2. Ám nemcsak a hangképző szerveknek kellett alkalmassá válniuk a
beszédhangok képzésére.
- 21.1.3. A jelhasználóknak el kellett sajátítaniuk az egyidejű akusztikai
paraméterek időintervallumának időtartam-jellegétől való el-
vonatoztatás képességét is.
- 21.1.3.1. Beszédhangokat mondó lény már ezért is csak absztrakcióra
képes, gondolkodó élőlény lehet.
- 21.1.4. A szegmentális és szupraszegmentális jelek használata az ember
egyik lényeges *differentia specificája*.
22. A szupraszegmentális fonémák viszonyhálózatának elemzése is törté-
neti következtetéseket sugall, hipotetikus feltevések megfogalmazására
késztet.

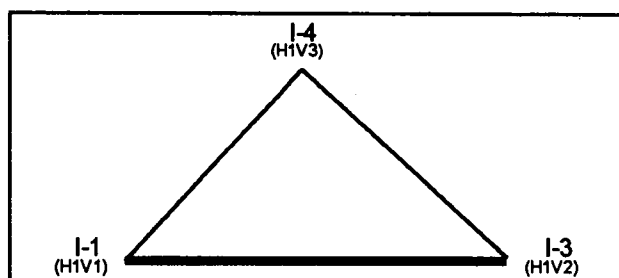
- 22.1. Minden bizonnyal a kezdetek kezdetén különült el két intonációs
fonéma szembenállása révén az első intonációs nyelvi szembenállás:
az ábrázolás–kifejezés és a kérdés (kommunikációs, mondat–) funk-
ciója.

22.1.1. Ez az intonációs szembenállások első generációja: (I-1-I-3).

22.1.1.1. A két jel jelölője közötti fonetikai szembenállás (V1- V2) a mai magyar nyelvben ugyanannak a többértelmű lexikai grammatikai készletnek (szegmentális jelsornak) azonos kontextusban és szituációban közlésként vagy kérdésként való realizálását teszi lehetővé.

22.1.1.2. H1 – meredeken eső dallamminta-típus a hangsúlyos szótagban, V1 – ereszkedő mintatípus, V2 – magasról eső típus (ennek feltételeként ezt megelőzően V2-t lehetővé tevő magasra szökő mintatípus a legalább három szótagos szerkezetben az utolsó előtti szótagban).

22.1.2. E feltételezés mellett szól, hogy a kijelentő-ereszkedő és kérdő-szökő dallam szembenállásának ősi pszicho-fiziológiai alapjait és univerzalitását meggyőző módon írták le és magyarázták.

22.2. Később, a mondat szerkezeti és kommunikációs differenciálódás következő fokán különülhetett el a befejezett (kijelentő-kérdő) és befejezetlen szerkezetek kifejezése egy harmadik intonációs fonéma rendszerbe lépésével.

22.2.1. Ez az intonációs szembenállások második generációja: (I-1-I-4, I-3-I-4).

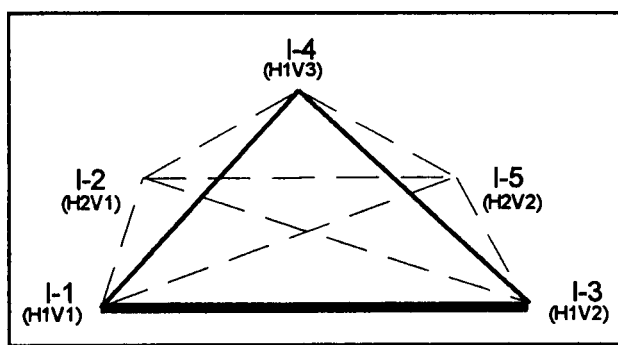
22.2.1.1. I-1, I-3, és I-4 közötti fonetikai szembenállás a mai magyar nyelvben ugyanannak a többértelmű lexikai grammatikai készletnek (szegmentális jelsornak) azonos kontextusban és szituációban befejezett közlésként, kérdésként vagy befejezetlen mondat szerkezeti és kommunikációs egységként való realizálását teszi lehetővé.

22.2.1.2. V3 – emelkedő dallamminta-típus az intonációs szintagma utolsó szótagjában.

22.2.2. Az intonációs minta-típusok pszichofiziológiai gyökerei tekintetében az első és második generációs szembenállások fordított kronológiája vagy egyidejűsége sem zárható ki.

22.2.2.1. Ám ennek ellene szólna, hogy a befejezettség–befejezetlenség szembenállása csak bonyolultabb mondatstruktúrákban, tehát később jelenhetett meg, a kijelentő – kérdő dallampár viszont akár tagolatlan mondatokat is konkretizálhat.

22.3. A mondatstruktúra és a kommunikáció újabb differenciálódásával a harmadik korszakban következhetett két újabb intonációs fonéma elkülönülése, amelyek lehetővé tették többek között (irreleváns módon) a kiegészítendő kérdés szétválasztását (I-3–I-2) és a neutrális mondat–mondatstruktúrát nem alkotó lexikai elemek felsorolásának releváns megkülönböztetését (I-5–I-4).

22.3.1. Ez az intonációs szembenállások harmadik generációja: (I-1–I-2, I-1–I-5, I-3–I-2, I-3–I-5, I-2–I-5, I-2–I-4, I-5–I-4).

22.3.1.1. Az újabb két jel jelölőinek fonetikai szembenállásai (H1–H2, V1–V2, V2–V3) a mai magyar nyelvben ugyanannak a többértelmű lexikai grammatikai készletnek (szegmentális jelsornak) azonos kontextusban és szituációban további, eddig nem kifejezhető realizálását teszi lehetővé.

22.3.1.2. H2 – emelkedő dallamminta-típus és/vagy kiemelkedő intenzitás a hangsúlyos szótagban.

22.3.2. A harmadik generáció kronológiai rendjének helyességét sejteti, hogy I-2(H2V1) fonetikailag rendkívül közel áll I-1-hez, számos esetben annak értelmi, érzelmi– árnyalati változata, releváns megkülönböztető ereje hiányzik vagy korlátozott. I-5 számos funkciójában nem különbözik relevánsan I-4-től és az eldön-

tendő –kiegészítendő kérdések megkülönböztetésében 1–3–mal való szembenállása is irreleváns.

22.4. A mai magyar nyelv hatodik intonációs fonémája (amellyel úgy látszik, az intonációs fonémák rendszere kiteljesedett) a mondat szerkezet és a kommunikáció végső differenciálódása során gyökeresedett meg azzal, hogy megkülönböztet különböző ritkább, de releváns szembenállásokat első sorban megszorító értelmű szerkezetekben.

22.4.1. Ez az intonációs szembenállások negyedik generációja: (1–1–1–6, 1–2–1–6, 1–3–1–6, 1–4–1–6, 1–5–1–6).

22.4.1.1. A jel jelölőjének eddig hiányzó kombinációjának fonetikai szembenállásai a mai magyar nyelvben ugyanannak a többértelmű lexikai grammatikai készletnek (szegmentális jelsornak) azonos kontextusban és szituációban való további, eddig intonációs eszközökkel nem kifejezhető realizálását teszi lehetővé.

22.4.2. A negyedik generáció kronológiai helyére utal, hogy 1–6(H2V3) fonetikailag 1–4 változatának vagy sajátos intonációs "affrikátának" hallatszik, dallamminta-típusa főként emocionális árnyalatok kifejezőjeként jelenik meg, releváns megkülönböztető ereje igen erősen korlátozott, igen bonyolult mondat szerkezetekben és kommunikációs-logikai szituációkban.

23. Az ember őshintonációja a *Genesis* egyetlen szakaszában sem adta fel teljesen hadállásait, miként ősi gesztusai sem.

23.1. Az intonációs hangtényezőknél az emberi jelek szerves rendszerével szimbiózisban megmutatkozó index- és ikon-jeleinek sokasága kíséri lépten-nyomon ma is az általunk létrehozott jelfolyamot.

23.2. A hat intonációs fonéma dallamminta-típusának változatai a fonematizálódott funkciókon kívül egyértelmű lexikai-grammatikai készleteken való megjelenésükkel és kisebb-nagyobb hangtani módosulásaikkal index- és ikon-jelekként szintén az érzelmek és értelmi-árnyalatok, belső lélektani állapotok végtelen sokaságát képesek – mint az őshintonáció – kifejezésre juttatni.

23.2.1. Amint mondva van: miközben az intonáció a szupraszegmentális jelekben új, intellektuális, emberi nyelvi szerephez jutott, fél lábbal továbbra is "ősi, biológiai táncát járja".

A Hierarchia acustica

24. A kétféle hangszerkezethez kötődő jelek szemiotikai vizsgálata megmutatja, hogy az ismert nyelvi–szerkezeti hierarchia mellett a szupraszegmentális jelek egy *hangtani hierarchiát* is szerveznek a jelek szerves rendszerében.
25. Az emberi nyelv szerves rendszerében működő jelek *nyelvi elemként* mutatkoznak.
 - 25.1. A *nyelvi elem* – egy vagy több jel, amelyhez a működő nyelv rendszerének szerkezeti hierarchiájában valamilyen nyelvi funkció kötődik.
 - 25.2. Ha valamely nyelvi funkció döntően egy nyelvi elemhez kötődik, a nyelvi elem *nyelvi egységgé* válik.
 - 25.3. Ugyanahhoz a nyelvi elemhez a nyelvi–szerkezeti hierarchia más helyein is kötődhet – marginálisan – nyelvi funkció. Megkülönböztetésül fogadjuk el, hogy *nyelvi eszközként* mutatkozik ilyenkor a nyelvi elem.
 - 25.3.1. *Nyelvi eszköz* nemcsak nyelvi elem lehet, hanem azok valamely elrendezése, módosulása stb. is: például a szórend.
 - 25.3.1.1. "Testetlen" nyelvi eszközökről csakis ebben és nem abban az értelemben beszélhetünk, mintha volnának jelekhez nem köthető (és jelölőkhöz nem kapcsolódó) eszközök is.
26. Az emberi nyelv szerves rendszerében működő és mondat(megnyilatkozás)okban megnyilvánuló szegmentális jelek mint *nyelvi elemek a morfémák*.
 - 26.1. A morféma a nyelvi rendszer szerkezeti hierarchiájában a legkisebb, önálló funkcióval rendelkező nyelvi elem, a mondat(megnyilatkozás)ok bonyolultabb morfológiai-szintaktikai szerveződéseinek építőköve.
 - 26.2. Ezért a *morféma* a nyelv szemiotikai *forrású alapegysége*.
 - 26.2.1. A morfémákkal foglalkozó *morfológia* a nyelv szerkezeti hierarchiájának alapszintjét tanulmányozza.
 - 26.2.1.1. A lexikon (szótár) mellett, pontosabban annak alapjaként helyes volna az egyes nyelvek *morfortékáját* azaz *jeltárát* is összeállítani.

- 26.2.1.2. Ennek a korlátai persze hasonlóak lennének, mint a szótáréi.
- 26.3. A szegmentális fonémák fő *nyelvi* szerepe: a morféma *azonosítása* és *megkülönböztetése*. Ez annyiban és azért morfológiai funkció, mert a morféma szegmentális jelek *nyelvi* megfelelői.
- 26.3.1. A szegmentális jeleknek és a morfémaknak ez az elméletekben nem tudatosuló lingvisztikai-szemiotikai kapcsolata a háttere azoknak az – alapjában helyes – fonológiai elméleteknek, amelyek a *morfológiai elv* alapján határozzák meg és értelmezik a fonológiai egységeket.
- 26.3.1.1. A fonéma azonban, mert jelölő(elem), elsődlegesen szemiotikai és nem *nyelvi* egység.
- 26.3.1.2. Mindezek fényében (is) értelmetlenség a nyelv "hangalakjáról", a *nyelvi* egységek "hangtestéről", "hangzó burkáról" vagy más hasonlóról beszélni.
- 26.3.1.2.1. Különösen, ha ezt szembeállítják a "testetlen" intonációs "eszközökkel".
27. A szupraszegmentális jeleknek *relatív* *nyelvi* elemek felelnek meg a jelek szerves rendszerében: *szólamok*, amelyek a *nyelvi*–szerkezeti hierarchia különböző szintjein *nyelvi eszközökként* nyilvánulhatnak meg.
- 27.1. A szólamnak mint *nyelvi* elemnek a viszonylagossága nemcsak abban áll, hogy elvileg a *nyelvi*–szerkezeti hierarchia bármelyik szintjéhez kötődhet, hanem abban is, hogy a morfématól a mondat(megnyilatkozás)ig lineárisan tetszőleges hosszúságú szegmentális jelsort felöllelhet.
- 27.2. A mondat (szintaxis) szintjén azonban a szólamok *nyelvi egységként* mutatkoznak meg, mert például – úgy tudjuk, ez *nyelvi* univerzálé – a szintaktikai befejezettség –befejezetlenség funkciója döntően ehhez a *nyelvi* szinthez kötődik.
- 27.2.1. A szólam annyiban is feltétlenül a mondat szintjéhez kötődik, hogy egy vagy több ilyen *nyelvi elem* nélkül semmiféle mondat szerkezettel rendelkező *nyelvi* megnyilatkozás nem realizálható.
- 27.2.1.1. De funkciót kaphat a szólam például a *nyelvi*–szerkezeti hierarchia lexikai szintjén is: *nyelvi egységként* az ún. *tonális* nyelvekben, *nyelvi eszközként* – mint a *mi?*. példája mutatta – a magyarban.

- 27.2.2. A szupraszegmentális fonéma alapfunkciója, hogy szupraszegmentális jeleket azonosít és különböztet meg.
- 27.2.2.1. A működő nyelv szerves rendszerében ez a mondat valamely többértelmű morfológiai-szintaktikai szerveződésének egyértelművé tételében nyilvánul meg.
- 27.2.2.2. Neutralizálódáson – mint a fonológiában általában – a megkülönböztethetőség korlátozottságát, korlátozódását vagy teljes hiányát értjük.
- 27.2.2.3. Többértelmű az a mondat(megnyilatkozás), amely – a morfológiai-szintaktikai szerveződéseinek valamelyikében meglévő vagy bekövetkező *neutralizálódás* folytán – több, egymással felcserélhetetlen beszédkörnyezetben jelenhet meg.
- 27.2.3. A szupraszegmentális fonológia is nyelvi vizsgálódás annyiban, amennyiben csak a jelek szerves rendszerén keresztül és ennek keretében valósulhat meg benne a jelek jelölőinek elemzése.
- 27.2.4. A szupraszegmentális fonémák fő nyelvi szerepe: a többértelmű mondat(megnyilatkozás)ok egyértelművé tétele annyiban és azért morfológiai-szintaktikai funkció, mert az adott szerepkörben megnyilatkozó szólamok szupraszegmentális jelek nyelvi megfelelői.
- 27.3. A kétféle jel jelölői: a szegmentális és szupraszegmentális fonémák tehát nemcsak hangtani arculatukban és jelalkotó szerepükben, hanem funkcióik nyelvi vetületében is lényegbevágóan különböznek.
- 27.4. Alapvetően különbözniük kell ezért funkcionális alapon való meghatározásuk módszereinek is.
- 27.4.1. Ezért siklik ki szükségképpen a szupraszegmentális fonéma a fonológusok keze közül, valahányszor a keresett "*intonémákat*" a szegmentális fonémák rendszerébe helyezik és az ott kimunkált módszerekkel próbálják őket meghatározni.
28. A szupraszegmentális hangszerkezet jelölősort a szegmentális hangszerkezetben a fonetikai hierarchia különböző szintű intonációs-ritmikai tagolási elemeit jelöli ki.
- 28.1. Minthogy az intonációs-ritmikai tagolási elemeket a szupraszegmentális hangszerkezet jelöli ki, ezért ezek *szupraszegmentális* tagolási elemek.

- 28.1.1. De az intonációs-ritmikai tagolást a szegmentális jelek jelölőinek hangegység-láncolatán észleljük, ezért a tagolás **eredménye lát-szólag** szegmentális jelforrású nyelvi jelenség.
- 28.1.1.1. Emiatt nehéz felismerni, hogy például a "szótag" nem a 'szó tagja', nem a szó alkotóeleme.
29. A szupraszegmentális hangszerkezet jelölőszora fonetikailag a hang-minták típusainak sorozata, nyelvi vetületben egymást követő *szólamok*.
- 29.1. A szólam egy megvalósult intonációs szintagma, a mondat (megnyilatkozás)ban *észlelhető* intonációs-ritmikai alapegység.
- 29.2. A *szólamhatárok* – mivel az intonációs-ritmikai tagolást a szegmentális jelek jelölőinek hangegység-láncolatán észleljük – szükségképpen szegmentális jeleknek, azaz *morfémáknak* vagy a belőlük alkotott *morfológiai-szintaktikai szerveződéseknek* a határai is.
- 29.3. A szólamhatárok között azonban a szegmentális jel–, azaz morfémahatárok a fonetikai-ritmikai tagolás nézőpontjából már *ir-relevánsak*.
- 29.3.1. Ez mutatja, hogy mégsem a szegmentális jelek jelölőinek lineáris tagolódásáról, csupán a szupraszegmentális jelölőkkel való kölcsönhatásukról van szó.
- 29.4. A *legrövidebb* szólam egy (ún. szabad) morfémának, a *leghosszabb* egy morfémafüzérből összeálló, teljes morfológiai-szintaktikai szerveződésnek, egy mondat(megnyilatkozás)nak feleltethető meg.
- 29.4.1. A morféma – határesetként – lehet egy olyan szegmentális jel nyelvi vetülete, amelynek jelölője egyetlen (szegmentális) fonéma.
- 29.5. De sem a (szegmentális) fonéma, sem a morféma nem tartozik a fonetikai hierarchiához, mert az egyik a szegmentális jel jelölőjét alkotja, a másik a szegmentális jelnek megfelelő nyelvi elem.
30. A szegmentális jelsor jelölőinek legkisebb hangegységlánc–szelete, amelyet a fonetikai-ritmikai tagolás során az intonációs hangtényezők, és ennek megfelelően egy intonációs szintagma *elvileg (potenciálisan)* kijelölhet, a szótag.
- 30.1. Eme potenciális és relatív ritmuselemek tára (készlete) – nyelvenként – *szintagmatikus* fonológiai vizsgálat eszközeivel írható le.

- 30.2. A szótag mint ritmusképző elem nem alkot nyelvi egységet a mondat(megnyilatkozás) morfológiai-szintaktikai szerveződéseinek egyik szerkezeti hierarchikus szintjén sem.
- 30.2.1. A szótag így nem a nyelvi–szerkezeti hierarchiához, hanem a jel-folyam jelölőjéhez tartozó szemiotikai–fonetikai egység, amelyet a jelek szerves rendszerének működése folyamán észlelhetünk.
- 30.2.2. Ezáltal, kommunikatív értékét tekintve a nyelv poetikai, stilisztikai-emocionális, legfőljebb értelmi-árnyalati funkcióihoz kapcsolódik.
- 30.2.2.1. Ettől teljesen független esetlegesség, hogy a helyesírási konvenciók – meglehetősen következtlenül – leggyakrabban a szótagra támaszkodnak az írott nyelvi elválasztási szabályok megállapításakor.
- 30.2.3. Ugyanakkor - szintén ritmusképző sajátosságai alapján – a szótag a szupraszegmentális hangtényezők *egyikét*, a *beszédritmust* formálja.
- 30.2.4. Hozzá kötődik a komplex szólamban a másik szupraszegmentális hangtényező, a *hangsúly* helye.
- 30.2.4.1. A szó-, szólam- és *mondathangsúly* voltaképpen a szóban, szólamban, mondat(megnyilatkozás)ban elkülönült valamely szótag hangsúlyos volta.
- 30.2.4.2. Hangsúlyon nem feltétlenül "súlyosabb", azaz intenzívebb hang(csoport)ot értünk, hanem a valamely, fonetikai–fonológiai vagy más eszközzel való kiemelés, elkülönítés jelenségét.
- 30.2.5. Szótagok alakíthatják a szólam belső lineáris szerkezetét abban a vonatkozásban is, hogy – a hangsúllyal együttműködve – kijelölhetik a szólam fonológiaiilag *releváns* és *irreleváns* szakaszait, illetőleg azok időszelleteit.
- 30.2.5.1. A magyarban például a szólambeli hangsúlyos szótag és a szólam utolsó szótagja releváns. Ezeken a helyeken lokalizálhatók a fonológiai megkülönböztető jegyek mint hangminta-típusok érvényes hangtényezőinek fonológiai vetületei.
- 30.2.5.2. A magyar intonáció "kétfókuszossága" a hangminta-típusok két kitüntetetten lényeges szótagján alapszik.
- 30.2.5.3. Más nyelvek intonációja elvileg lehet több vagy kevesebb fókuszú, és nem szükségszerű, hogy egyáltalán legyenek kitün-

tetett fontosságú szótagok, mert a releváns–irreleváns időszakok más módon is elkülöníthetők.

30.2.5.4. Szintén a magyarban a hangsúlyos szótag bevezető, irreleváns és hangsúly utáni, releváns szakaszra oszthatja a szólam szótagszerkezetét.

30.2.5.5. Végül a szólabeli szótagok száma – az a fonológiai pozíció, amelytől valamely szuprasegmentális fonéma (intonéma) adott variánsként, hangminta-típusként való konkrét megvalósulása függ.

30.2.6. Mindebben az értelemben a szótag a megvalósuló szólam lineáris fonetikai szerkezetének *alapeleme*.

30.2.6.1. Olyasféleképpen tagolódik a szólam szótagokra, miként a szegmentális jelek jelölőinek fonémasora fonémákra.

30.2.6.2. Nem lenne helytelen e tekintetben a szótagot inkább *szólamtagnak* nevezni.

30.2.7. A szótagot – határesetként – a szegmentális jelhez tartozó minimális fonetikai jelölő-egységen, egy (szegmentális) fonémát realizáló hangegységen is kijelölhetik a szuprasegmentális hangtényezők.

30.2.7.1. Ekkor a szótag "hossza" egyetlen (szegmentális) fonémának, azaz a szegmentális hangegységhez tartozó időszaknak felel meg.

30.2.7.2. Ugyanebben az esetben, vagy ha a szólam mindössze **egy** szótag "hosszúságú", a szólam lineáris fonetikai szerkezete ennek a szótagnak, illetőleg (szegmentális) fonémának az időszakában valósul meg.

30.3. A szótag szegmentális jeleken vagy ezek sorozatán keresztül, de – lévén intonációs, fonetikai-ritmikai elem – nem a morféma-határoknak megfelelően jelenik meg a nyelvben (nem számítva a leírt határeseteket).

30.3.1. Annyiban azonban a szótag mégis a nyelv szerves rendszeréhez tartozik, amennyiben a hangszerkezetek csak nyelvi keretek között határozhatók meg.

30.3.2. Ezen kívül a hangsúlynak különböző, kitüntetett helyzetű szótagokon való megjelenése nyelvi elemként a mondat értelmi, kommunikációs tagolásának eszközévé is válhat. Ebben a szótagnak *közvetett szerepe* van.

- 30.3.2.1. Így például a magyarban a hangsúlyos szótagok száma (a szólamtagolás eszközeként) megkülönbözteti a neutrális és a hangsúlyos mondatot, a hangsúlyos szótag helye – adott morfológiai-szintaktikai és szórendi keretek között – a téma-réma tagolás réma-elemét stb.
- 30.3.3. A szólamtagolás azonban maga nem válik (testetlen) nyelvi elemmé, hiszen ez nem más, mint a komplex intonációs fonéma (intonéma) realizálása.
- 30.3.4. Ezért bizonytalanok és állhatatlanok a szótagnak a nyelvi egységekhez viszonyított határai.
- 30.3.4.1. Mivel a szegmentális hangszerkezet hangegység-láncolata, amelyen a szótagot észleljük, nyelvektől függően határozható meg, ezen kívül a szuprasegmentális hangszerkezet *relatív*, a szótaghatárok *univerzális* és egzakt akusztikai vagy fiziológiai-artikulációs meghatározása nem több, mint illúzió.
- 30.3.4.2. Az erre irányuló kutatások mindössze egy zsákutca szemet gyönyörködtető tereptárgyai.
31. A mondat(megnyilatkozás)ok szólamegységekre való tagolása, a szólamtagolás szuprasegmentális jelek sorának megvalósítását jelenti egy szegmentális jelsoron.
- 31.1. Egy mondat(megnyilatkozás) a szegmentális jelek morfológiai-szintaktikai sajátosságaitól és a kommunikatív feladattól függően a szólamok által különböző mértékben lehet tagolva.
- 31.1.1. A szólamok által maximális mértékben tagolt mondat(megnyilatkozás) intonációs szintagmái az ún. *minimális szintagmák*.
- 31.1.2. Egy minimális (hosszúságú) intonációs szintagmát, amely egy megvalósított mondatszerkezetet fonetikailag-ritmikailag egy aktuális morfológiai-szintaktikai és kommunikatív szituációban tagolhat, *fonetikai szó*nak nevezünk.
- 31.1.2.1. A fonetikai szó a morfemikus szóval, azaz valamely lexémához tartozó szóalakkal is a kölcsönös meghatározottság viszonyában áll.
- 31.1.2.2. De – főként mert szuprasegmentális jellegű, tehát *relatív*, a szóalakok viszont szegmentális jelben vagy jelekben

gyökereznek és morfológiai-szintaktikai meghatározottságúak is – nem azonos vele.

- 31.1.3. A fonetikai szó legalább egy lexémának megfelelő szegmentális jelen vagy jeleken valósul meg, de több lexémának megfelelő szegmentális jelsort is felöllelhet.
- 31.1.3.1. Például a magyar névelő + főnév vagy főnév + névutó mint fonetikai szó.
- 31.1.4. A szegmentális jelsorral való kapcsolata miatt a fonetikai szó határa egyszersmind szóalak- és szótaghatár.
- 31.1.4.1. Ezen *közvetett* összefüggés miatt a szótag (szólamtag) valóban a (morfemikus) szó elemének láttatik – a szótagolás egymáshoz szorosabban tartozó szóalakok vagy egy szóalak határai között valósul meg.
- 31.1.5. Olyan, minimális mértékű is lehet a szólamtagolás, hogy a szólam már nem terjeszthető ki a mondat(megnyilatkozás) hosszabb morfémius szóalakláncára.
- 31.1.6. Ez a mondat(megnyilatkozás) *kötelező szólamtagolása*, enélkül a mondat(megnyilatkozás) – értelmesen – nem hangoztatható.
- 31.1.7. Egy maximális (hosszúságú) intonációs szintagmát, amely a megvalósított mondat szerkezetet fonetikailag-ritmikailag egy aktuális morfológiai-szintaktikai és kommunikatív szituációban tagolhat, *fonetikai mondatnak* nevezünk.
- 31.1.7.1. A fonetikai mondat a mondattal (mondatmegnyilatkozással), azaz egy *teljes* morfológiai-szintaktikai szerveződéssel szintén a kölcsönös meghatározottság viszonyában áll.
- 31.1.7.2. De a fonetikai mondat – mert szupraszegmentális jellegű, tehát *relatív* – nem azonos a mondattal (mondatmegnyilatkozással).
- 31.1.8. A fonetikai mondat felöllelhet egy teljes morfológiai-szintaktikai szerveződést (ebben az esetben a mondatot *nem kötelező* több szólamra tagolni), de előfordulhat, hogy a mondat csakis szólamokra osztva hangoztatható helyesen.
- 31.1.8.1. Ennek egyebek mellett szintaktikai és/vagy szórendi (mondatrendi) okai lehetnek.
- 31.1.8.2. Például a magyarban a főmondat+mellékmondat sorrendű mondatrendi szerveződést felöllelheti egyetlen fonetikai mondat, a

közbeékelte mellékmondat típusú mondatrendi szerveződés kötelezően szólamokra, azaz fonetikai mondatokra tagolódik.

32. Az emberi jelalkotás és -működés céljainak és lehetőségeinek megfelelő szerves rendszerhez nem feltétlenül tartozik *ilyen* hangtani hierarchia, sőt egyáltalán nem szükségszerű hangtani hierarchia szerveződése.
- 32.1. Hasonló jelenség azonban a magyaron kívül jelentős számú emberi nyelvben megfigyelhető.
- 32.1.1. A hangtani hierarchia a magyarnak és a hasonló nyelveknek – az egyéb hangtani jellegzetességekkel együtt – a sajátos nyelvi *muzsikája*, zenei arculata.
- 32.1.2. Önkörében – lehet egyedülállóan és mindenképp fölött gyönyörű, azon kívül viszont csupán egyik *célszerű változata* annak, ahogy a jelhasználat és -működés az emberi kommunikációban megvalósítható.

A Semantica linguistico-semiotica

33. A jelentés a jel inherens, definíciójából következő szerves funkciója: a jel jelentésfunkciója.
- 33.1. A jelentésfunkció: az a viszony, amelyben a jelszituációban megvalósuló jel funkcionális kapcsolatba lép valamely jeltárggyal: *kifejezi* a jel tárgyát.
- 33.1.1. A jel jelentése révén válik lehetővé, hogy egy gondolat, érzés stb., illetőleg az ezekről szóló információ kitörjön a szubjektum börtönéből, s a jelölő szárnyán útnak induljon a (jel)vevő felé.
- 33.1.2. A jel és jelentés a legszorosabb egységben mutatkozik: jelentés nélkül nincsen jel (ez csak egy puszta *jelzés*), és lehetetlenség jelhez nem kötődő jelentést posztulálni.
- 33.1.3. Azonban egy jelhez *több* és az alábbiak értelmében *többféle* jel-funkció, jelentés tartozhat.
- 33.1.3.1. Pontosabbá kell tennünk tehát a fonémák jelentésmegkülönböztető szerepéről szóló, általánosan elterjedt nézetet.
- 33.1.3.2. A fonémák nem jelentéseket, hanem ilyen–olyan jelentésű jeleket – s ezek révén morféákat – különböztetnek meg (és

azonosítanak), "jelentésmegkülönböztető funkciójuk" csak ezen keresztül, közvetve érvényesül.

- 33.1.4. Mindezek nem mondanak ellent a közkeletű meghatározásnak, amely szerint a jelentés a jel használati szabálya, hiszen a jel megvalósulása mindig egy implicit jelhasználati szabály.
- 33.1.4.1. Teleologikusan így is fogalmazhatunk: a jelentés a jel *létoke*. A jel azért teremtetett, hogy jelentsen.
- 33.2. A jeltárgy (denotátum) az az anyagi, tárgyi, gondolati, reális vagy irreális entitás, amelyről a kommunikációs folyamatban információt kap a jelvevő.
- 33.3. Szigorúan ragaszkodunk a jel jelentése és *értelme* közötti megkülönböztetéshez, aminek a szükségszerűségét helyesen bizonyították.
- 33.3.1. A jel értelme nem a jel használatának szabályát, hanem a jel használatának aktuális realitását, helyességét, relevanciáját jellemzi.
- 33.3.1.1. Ezért egy jelentéssel bíró jelnek nem feltétlenül van értelme: okkal beszélünk *értelmetlen* jelekről.
- 33.3.2. Értelme révén a jel *rámutat* a jeltárgyra, ha van ilyen. A jeltárgy realitásának vizsgálata azonban a jelentés problémáinak körén kívül esik.
- 34. A jelentések osztályozására, s ezáltal a jeleknek nem a jelölő hangszerkezete alapján való, további megkülönböztetésére a jelentésfunkciók jellemzése és a jeltárgyaknak a nyelvi–szemiotikai univerzumba tartozása vagy azon kívülsége kínál lehetőséget.
- 34.1. A jelkészlet nagyobbik hányada nem közvetlenül, hanem közvetve, a lehetséges jeltárgyak *fogalmán* keresztül fejezi ki a jeltárgyat. Az ilyen jelentés *fogalmi jelentés*, a jel ebből a szempontból fogalmi jel.
- 34.1.1. Azaz ilyenkor nem a jeltárgy, hanem a lehetséges jeltárgy(ak) fogalma válik a jel jelöltjévé.
- 34.1.2. A jel jelentése tehát absztrakt tárgyat fejez ki, amelyet egy aktuális jelhasználatban valamilyen eszköz még konkretizál.
- 34.1.2.1. A magyarban például ez a funkció, egyebeken kívül, a névelők sajátja.
- 34.2. A jel és a jeltárgy *közvetlen* kapcsolatán alapuló jelentés a tulajdonképpeni denomináció, a *megnevező* vagy *elnevező jelentés*.

A jel ebből a szempontból *megnevező* (vagy *elnevező*, *denominatív*) *jel*.

34.2.1. Ilyenkor egy aktuális jeltárgy közvetlenül válik a jel jelöltjévé.

34.2.2. A jel jelentése konkrét tárgyat fejez ki, ezt a szerepet azonban akár egy elvont fogalom is játszhatja.

34.2.2.1. Azonban a fogalom ebben az esetben nem a jel és jeltárgy kapcsolatának közvetítő közege, mint a fogalmi jelnél.

34.3. A jel által kifejezett jeltárgy lehet a szóban forgó nyelven–jelrendszeren kívüli világ eleme.

34.4. Ekkor *külső jeltárgyról* beszélünk, és a jel jelentése *tárgyi jelentés*.

34.4.1. Különleges kuriózum a külső jeltárgyaknak az a köre, amelybe a beszélőnek (mint adónak) az érzései, érzelmei, fogalmilag– intellektuálisan feldolgozatlan pszichikai eseményei, állapotai tartoznak. Ezeket az emberi nyelvben index–szerű jelekkel jelölhetjük meg, vélhetően ezek a legősibb, primitív emberi nyelvi jelek.

34.4.2. Az ilyen, index–szerű jelek jelentésfunkciói sajátosak: átmenetiek, fogyatékosak.

34.5. A másik esetben a jeltárgy beletartozhat a szóban forgó nyelv–jelrendszer univerzumába.

34.5.1. Ekkor *belső jeltárgyról* beszélünk, és a jel jelentése *operatív* vagy *grammatikai jelentés*.

34.5.1.1. Ezek a jelek jelentésfunkcióik tekintetében a logikai operátorok analógiájával magyarázhatók, egy részük "le is fordítható" logikai operátorokká, ám nem azonosíthatók velük.

35. A jel aktuális jelentései attól függenek, hogy milyen beszédmegnyilatkozás kontextusában és kommunikatív szituációban, miféle paralingvisztikai héjszerkezetbe ágyazottan valósulnak meg.

35.1. A jelentés ebben a vonatkozásban a jel *értéke*, amelyre a nyelvi rendszert alkotó jel a nyelvhasználat során szert tesz.

35.1.1. A fogalmi jelentést közvetítő fogalom tartalmának bővülése vagy redukciója (fogalmi jelek esetében) egy bizonyos kontextusban, szituációban, paralingvisztikai héjszerkezetbe ágyazottan a jel jelentéskörét ún. *konnotatív jelentéssel* bővíti.

- 35.1.2. Ekkor, mivel a fogalom terjedelme is megváltozik, mind összetételében, mind nagyságában megváltozik a fogalomhoz tartozó potenciális jeltárgyak korpusza.
- 35.1.2.1. Ezért kell a lexikológia nehézségeihez hasonlóakra számítani egy, a szótárhoz hasonló "jeltár" létrehozásakor.
- 35.1.3. A külső jeltárgyat kifejező, fogalmi és megnevező *szegmentális* jelek tárgyi jelentéséhez legtöbbször konnotatív jelentés(ek) és minden esetben egy vagy több operatív, azaz grammatikai jelentés kötődik.
- 35.1.3.1. A grammatikai jelentések szervezik a jelet a jelrendszer részévé azáltal, hogy meghatározzák a jelnek a nyelvtani rendszerben elfoglalt helyét, nyelvtani ismérveit, az aktuális modatszerveződésben érvényesülő funkcióit.
- 35.1.3.2. A jel operatív, grammatikai jelentésének tulajdonítható tehát az a fő nyelvszervező erő, nyelvi őenergia, amelynek következménye, hogy a jelek rendszere nyelvként valósulhat meg.
- 35.1.4. A belső jeltárgyat kifejező *szegmentális* jel jelentései – definíció szerint – operatív, grammatikai jelentések.
- 35.1.4.1. Ezeket a jeleket ezért – logikai analógiával és a jelzett fenntartásokkal – nyelvi operátoroknak is nevezhetjük.
- 35.1.4.2. Az operatív, grammatikai jelentésről imént mondottak ez esetben is maradéktalanul érvényesek.
- 35.1.5. A szupraszegmentális jelek nem tonális nyelvekben és nyelvi egységként operatív, grammatikai jelentéseket fejeznek ki.
- 35.1.5.1. Ezeket a jeleket is operátoroknak tekinthetjük az említett értelemben.
- 35.1.6. Ha azonban a jel nyelvi eszközként nyilvánul meg a jelrendszerben, vagy tonális nyelv jelkészletéhez tartozik (mint nyelvi egység), jelentésviszonyai tekintetében hasonlatossá válik a szegmentális jelekhez.
- 35.1.6.1. A már említett példában egy bizonyos szupraszegmentális jelpár lexikai és grammatikai szempontból kérdő névmásnak vagy személyes névmásnak konkretizálja a többértelmű *mi?* szegmentális jelet.
36. A jel problematikájáról számos más koncepciót és bővebben is kifejtettek. Ezek – ha nem cáfolják az elmondottakat, és eleget tesznek a

tudományosság kritériumainak – elfogadhatók és gyümölcsözőek lehetnek.

- 36.1. Ezek az építőkockák azonban, úgy tetszik, a leginkább konzisztensek azzal a nyelvi–szemiotikai építménnyel, amelynek fő jellemzője, hogy a szemiotikai szempontok következetesen érvényesülnek a nyelvi (leíró nyelvtani) leírásban.
37. A nyelvéírásban, a lexikában, grammatikában (szintaxisban), a szemantikában a szemiotikai hangtan, a szemiotikai hangtani hierarchia és a nyelvtan szemantikai vonatkozásainak szemiotikai–jelelméleti megközelítése nem idegen, külső szempont érvényesülése.
- 37.1. Ellenkezőleg, ha a nyelv valóban jelek rendszere, akkor jelenségeit, kategóriáit, működése módozatainak alapjait csakis az őt konstituáló fenoménektől: a jelektől származtathatjuk, és velük magyarázhatjuk.
- 37.1.1. Ezért a nyelvéírás anélkül, hogy vezérfonalként figyelembe vennénk a nyelvi jelek szemiotikai sajátosságait, szükségképpen fogyatékos.
38. A szemiotikát a nyelv vizsgálatában végre emancipálni kell!

* * *

Ez az írás, amint címe is mutatja, építőkockák formálása egy konzisztensnek és posszibilisnek remélt, gondolati építmény számára.

Az építőkockák egy része készen vett, mások által kimunkált, a szakmában tájékozottak számára jól ismert gondolat. Eme építőkockák felismerésében és forrásuk felidézésében (ha egyáltalán egy bizonyos forráshoz köthető) hadd teljen öröme az Olvasónak.

Az építőkockák másik része ugyan szintén nem eredeti alkatrész, de ezek az építménybe illesztéskor oly mértékben átfarmálódtak, hogy az eredeti forrás pontos megjelölése már félrevezető lenne.

Végül a gondolati építmény statikai jellegzetességei és logikai konzisztenciája, valamint bizonyos jelenségek tekintetében kialakult saját elképzeléseim számos esetben vadonatúj építőkockák szerkesztését is szükségessé tették. Ezek felismerése sem okozhat gondot az érintett témák avatott olvasóinak. Mindemiatt vélem helyesnek ezúttal a szokásos irodalomjegyzék helyett csupán az alábbi listák közlését.

Reményeim szerint az építmény – egy teljesebb értekezés elméleti alapja – együttvéve alkalmas arra, hogy újat mondjon és egy fő mondanivalót is kidomborítson abban a lingvisztikai–szemiotikai elméleti keretben, amelyet korábban középiskolát végzett, de még egyetemi tanulmányaik előtt álló külföldi bölcsészhallgatóimnak általános nyelvészeti és leíró nyelvtani felkészítésül előadtam. Íme – a megszokottal ellentétes sorrendben – ama stúdium tankönyvének elméleti megalapozása és korrekciója.

* * *

Tanítóim voltak:

G. Varga Györgyi, Rácz Endre, Molnár József, Bolla Kálmán, Jelena Andrejevna Brizgunova, Mihail Viktorovics Panov, Szende Tamás, Erdős József, Prileszky Csilla, Uhrman György, a Tanítványaim

A szerzők, akik legnagyobb hatással voltak az *Építőkövek* alakítására:

J. A. Brizgunova, Bolla Kálmán, D. Bolinger, G. Frege, R. Jakobson, Lotz János, Molnár József, M. V. Panov, Platon, F. de Saussure, A. Schaff, Szende Tamás, I. G. Torszujeva, N. Sz. Trubeckoj, L. Wittgenstein

MÓDSZERTANI KÖZLEMÉNYEK

Csonka Csilla:

A toldalékmorfémák (végződéses) tanításának néhány módszertani problémája a magyar mint idegen nyelv oktatásában¹

A magyart idegen nyelvként tanító nyelvtanároknak, ha valamilyen nyelvészeti problémának szeretnék utánanézni, a következő lehetőségeik vannak. Vagy előveszik a magyar anyanyelvűeknek készült leíró magyar nyelvtanokat (pl. Rácz-Takács: Kis magyar nyelvtan, 1987., A mai magyar nyelv rendszere, 1970.), esetleg rátalálnak az egy-két nehezen vagy alig hozzáférhető külföldieknek írt magyar nyelvtanra (pl. Tompa: Kleine Ungarische Grammatik, 1985., Keresztes: Gyakorlati magyar nyelvtan, 1985.), vagy fellapozzák a nyelvkönyvek nyelvtani részét.

Jelen tanulmány témájánál maradva azt szeretném bemutatni, hogy a ragok, jelek és képzők tanításakor milyen speciális problémák merülhetnek fel, és ezekre kaphatunk-e kielégítő választ a rendelkezésünkre álló kézikönyvekből.

A morfológia tradicionálisan három fő kutatási területtel foglalkozik: 1) a szóelemek problematikájával, 2) a szóalkotás módjaival és 3) a toldalékolással. Ennek fényében a ragok és a jelek leírása a "toldalékolás" fejezetben található, a képzők leírása viszont a "szóalkotás módjai" címszó alatt. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a legtöbb kézikönyv az egyes ragok funkcióinak részletes leírását a mondatrészek fejezetében közli, még hozzá mondatrészek szerint csoportosítva. Így aztán, ha például arra lennénk kíváncsiak, mit tud még a "-ban/-ben" rag a helymegjelölésen kívül, végig kellene lapoznunk a mondatrészekről szóló oldalakat, s nekünk magunknak "kigyűjtenünk" a választ.

¹ Elhangzott a Nemzetközi Hungarológiai Központ által szervezett lektori továbbképzésen 1998. aug. 28-án.

Terminológiai problémák

A magyaroknak készült leíró nyelvtanokban a jelek, a ragok és a képzők összefoglaló neve morféma, toldalék, toldalékmorféma vagy szuffixum.

A morféma elnevezés csak azoknak érthető, akik többé-kevésbé jártasak a nyelvészetben, s mindenképpen további magyarázatot igényel, hiszen morfémából is kétféle van: kötött morféma (a szótő) és szabad morféma (a toldalék).

A toldalék elnevezés telitalálat a magyar anyanyelvű nyelvtantanulóknak, de rossz és értelmezhetetlen a magyar nyelvvel éppen ismerkedni kezdő külföldieknek. (A "told" ige jelentését nagyon nehezen lehet megmagyarázni még a haladóknak is.) Ugyanez mondható el a néha felbukkanó toldalékmorféma elnevezésre is.

A szuffixum szintén egy kis magyarázatot igényel. Tulajdonképpen az "affixum" a kiindulás, s attól függően, hogy hol helyezkedik el, van prefixum, infixum és szuffixum. A magyar nyelvben nincs infixum, de van prefixum (az igekötő és a fokozás "leg-" jele), és van szuffixum (a rag, a jel és a képző). Szerencsés elnevezés ez, mert nemzetközileg használt szó, s mert a társára, a prefixumra is szükségünk van a tanítás folyamatában.

Említsünk meg itt egy javaslatot, a végződést! Ez a magyar nyelvészeti szakirodalomban "üresen" áll, csak a magyarázatok szövegében bukkan fel néha, mint szinonimája ez előbbieknak. Nekünk nagyon jó és hasznos lenne, beleillene abba a sorba, amelyet az ending, Endung, окончание képez, hiszen ugyanaz az egyszerű szó, a "vég" szerepel benne. Érthető szó, informatív és mégis magyar, s e három morféma tényleg mindig a szó "végén" helyezkedik el.

A morfológia helyzete a nyelvtanítás folyamatában

A morfológiának a toldalékok tanításával foglalkozó része az első pillanattól az utolsóig jelen van a nyelvtanítás egész folyamatában. Még szuperhaladó szinten is tudunk, tudnánk újat tanítani mindhárom szuffixumról. A toldaléktanítás természetesen más-más súlyponti helyet foglal el a nyelvtanítás különböző fázisaiban, s ezen belül is más-más a súlypontozása a ragok, a jelek és a képzők tanításának, ha külön szemléljük őket (l. a mellékelt táblázatot).

A toldalék morfémák (végződés) speciális módszertani problémái

Ragokat és jeleket tanítani a kellemes feladatok közé tartozik. A nyelvtanulás kezdetén tanítandó ragok és jelek egyszerűek, és majd mindig ugyanazt a jelentéstöbbletet adják a szavaknak. Ez a jelentéstöbblet nemcsak viszonylag egyszerűen elmagyarázható, hanem grafikusan szemléltethető, és idegen nyelven könnyen vissza is adható (pl. a többes szám, a "-ban/-ben" határozórag, a tárgyrag stb.). Mi magyartanárok berzenkedünk attól, hogy e két végződést egy kalap alá vegyük, és attól is félünk, hogy konzekvensen egy elnevezéssel illessük őket. Pedig érdemes rugalmasnak lennünk, és a tanulási és tanítási cél érdekében nem tenni különbséget közöttük. Mi indokolja ezt?

a) A tanulási folyamatban ezek a végzések egymás után, "keverve" jönnek (pl. a névszóknál jel: házak, rag: házban, kombináció: házakban). A diákok is "keverve" tanulják meg őket, nem érzékelik a köztük levő különbséget, s ez nem is igen érdekli őket. Ha a későbbiekben aztán ezt mégis elmagyarázzuk nekik, a magyarázatot meghallgatják, majd elfelejtik, s bizony zavarja a nyelvtanulás ritmusát, ha erre újból és újból felhívjuk a figyelmüket. Még jobban érzékelhető ez a szoros rag-jel összefonódás az igéknél, ahol a diákok mind a múlt idő, mind a feltételes, illetve felszólító mód jelét együtt tanulják meg a személyragokkal, s itt a jelek és ragok közti toldalékhatárokat megállapítani még a magyaroknak sem egyszerű feladat. Valljuk be, nem segíti, inkább hátráltatja a tanítási folyamatot, ha ezt a rag-jel különbözőséget állandóan emlegetjük.

b) A ragok és a jelek elméletileg minden szóhoz hozzáadhatók (a szófaji kötöttségeket, s a kivételeket természetesen figyelembe kell venni). A diákok önállóan gyakorolhatják a használatukat, bátran lehetnek kreatívak, anélkül, hogy állandóan attól kellene rettegnünk, hogy nyelvileg rossz alakokat hoznak létre.

c) A ragok és a jelek alaktanilag is (lásd pl. kötőhangzó) sokszor egyformán viselkednek, s ugyanez mondható el a tőteni viselkedésükre is (tükröz, tükrök-tükröt). Használatukat is ugyanazokkal a módszerekkel kell és lehet megtanítanunk a diákoknak.

Képzőket tanítani viszont a nyelvtanítás minden fázisában elég hálátlan dolog. Egy sor tulajdonságukban ugyanis félrevezetően megegyeznek a ragok és a jelek tulajdonságaival, pl. egyalakúság, többalakúság, előhangzók, kapcsolódási szabályok stb. De van néhány lényeges tulajdonság, amelyben nagyon is különböznek tőlük.

a) Az egyik az, hogy a képzők korántsem járulhatnak hozzá minden szóhoz, s ha hozzá is járulnak egy adott szóhoz, nem biztos, hogy az a jelentésváltozás jön létre, amely "elvárható" lenne (pl. sétálgat ~ mosogat). Továbbá – ellentétben a ragok és jelek okozta jelentésmódosulással – a képzők által okozott jelentésváltozást egyáltalán nem lehet mindig viszonylag egyszerűen idegen nyelven visszaadni, a grafikus szemléltetésről már nem is beszélve.

b) Egy másik nagyon fontos különbség az, hogy a képzett szó általában megjelenik önálló lexikai egységként a szótárakban (persze szótára válogatja, hogy milyen mértékben), a ragozott/jelezett szó természetesen sohasem (hacsak nincs szófajváltás, pl. határozószó nem lett).

c) A tanítás legelső fázisában tanítandó képzőink ("ni", "-né", "-ék", "-i", "-hat/-het") úgynevezett "rag- és jelszerű" képzők, azaz sokban úgy viselkednek, mint ragjaink és jeleink. Társulási képességük nagyon nagy, szinte 100%-os, s viszonylag röviden és jól megfogalmazható, hogy milyen változást hoznak létre a képzett szón az alapszóhoz képest. Ám minél beljebb haladunk a nyelvtanítás folyamatában, a tanítandó képzőkre egyre kevésbé jellemző a "rag- és jelszerűség", társulási képességük egyre jobban csökken (pl. van "fázékony", "tanulékony", de nincs "olvasékony", "frékony" stb.), s egyre bonyolultabb megfogalmazni azt is, hogy milyen jelentésváltozást hoznak létre a derivátumon.

d) A kézikönyvek a képzők *produktivitását* vizsgálják, azaz hogy keletkezhet-e manapság is új szó velük, és sorrendiséget is általában eszerint állítanak fel közöttük. A képzők *társulási képességét* azonban alig vizsgálják, s eszerint nemigen súlypontozzák őket. Persze, ha végeznének is a nyelvészek ilyen irányú alap kutatásokat, nekik a szókincs egészén kellene vizsgáldniuk, s ez nekünk, a magyart idegen nyelvként tanító tanároknak nem igazán segítene. Ami nekünk kellene, az egy olyan felmérés lenne, amelyet a kezdő, majd a haladó szintek körülhatárolt szókincsén végeznének el. Tehát, hogy egy-egy képző pontosan hány szóhoz, illetve mely szavakhoz járulhat a kezdő szókincs elemeinél, majd így tovább a haladó szinteknél, s végül a szuperhaladó szint lenne az, amely a magyar nyelv teljes szókincsét felölelhetné.

e) Egy anyanyelvi tanár természetesen rögtön megválaszolja azt a kérdést, hogy egy adott képző hozzájárulhat-e egy adott szóhoz vagy sem, de arra már a tanár sem tud (egyedül az anyanyelvi kompetenciája alapján) kapásból válaszolni, hogy hány szóhoz nem járulhat hozzá a kérdéses képző, és melyek ezek. Ezért aztán félrevezetőek azon tankönyvi példák, hogy asztal→asztali, fal→fali, szoba→szobai, mert nincs szék - széki, nincs ablak - ablaki, nincs szekrény - szekrényi stb. De honnan tudhatja ezt a diák? A *tanári jelenlétnek* tehát más típusúnak kell lennie a ragok és

jelek tanításánál, és másnak a képzőkénél. Az előbbinél elég az ismeretközlés, és utána következhet az önálló gyakorlás, a képzők tanítása azonban állandó tanári jelenlétet kíván, s nemcsak az új ismeret közlésének időszakában, hanem később, a gyakorlás során is.

Válogatás (szelektálás), súlypontosítás

A probléma lényege az, hogy eldöntsük, melyik toldalékmorfémát mikor tanítsuk. Kezdetben a tankönyvek vezetik a kezünket, de mihelyt magunk mögött hagyjuk a kezdő szintet, egyre többször kell önállóan döntést hoznunk.

I. kezdő szint (kb. 350 órás tanfolyam, az intézetben az I. félév)

Az igei ragokat (a főnévi igenév személyragjaival együtt) és az igei jeleket 100%-osan megtanítjuk. Az ige- és igenévképzőkből szinte mindig megtanítjuk a "-hat/-het" és az "-at/-et/-tat/-tet", valamint a "-ni", az "-ó/-ő" és a "-t" képzőket. A tankönyvek többsége veszi még a "-gat/-get", az "-andó/-endő" és a "-vá/-vé" képzőket is. A névszói ragokból általában 18/19-et tárgyalnak a tankönyvek, a névszói jelekből 1 kivételével az összeset, a névszói képzők közül pedig általában 5-öt. Ezen a szinten nincs túl sok alkalom a tanári szabadságra, mert ezt a minimumot meg kell tanítani, többre pedig nemigen van idő.

II. haladó szint(ek) (kb. 250 órás tanfolyam, az intézetben a II. félév)

Ha mindazt el tudtuk végezni, ami az első szinten fel volt sorolva, akkor az igék esetében már "csak" az igeképzőkkel van dolgunk. Ekkor tárgyaljuk a deverbális verbum képzők közül a további gyakorítóképzőket (pl. "-dogál/-degél/-dögél", "-kál/-kél" stb.), a visszaható igék és a tranzitív-intranszitiv igepárok képzőit (pl. "-ít"↔"-ul/-ül"), a denominális verbum képzők közül pedig az "-l" és a "-z(ik)" képzőket. A névszói ragoknál a tankönyvek általában lezárják a mai magyar köznyelv ragjainak tanítását, s ugyanígy tesznek a névszói jeleknél is. A névszóképzőknél most lendülünk bele igazán a tanításba, kb. 15 képzőt tárgyalnak a tankönyvek, az "-ás/-és", a "-ság/-ség", a "-mány/-mény", a "-vány/-vény", az "-at/-et" főnévképzőket, az "-s", a "-si", a "-beli", a "-tlan/-tlen", a "-só/-ső", az "-ékony/-ékeny" és a "-nyi" melléknévképzőket, valamint a törtszámnév képzőjét, a foglalkozásnév képzőket (pl. "-ász/-ész", "-us", "-ista" stb.) és a kicsinyítőképzőket (pl. "-ka/-ke", "-cska/-cske" stb.). Bár ez rengetegnek tűnik, de könnyíti a helyzetet az, hogy itt már ismert szavakon taníthatjuk vagy inkább tudatosíthatjuk a képzőket, hiszen "rejtve" már közvetítettük őket (pl. egészség, tanulás, ebédel, vacsorázik stb.).

III. szuperhaladó szint

Itt is van mit tanítani, ha van ilyen diákunk (pl. szakdolgozatra vagy doktori disszertációra készülő diák). Az igei ragok és jelek tanítását bővíthetjük az "elbeszélő múlt" igei személyragjainak és "-a/-e/-á/-é" időjelének megtanításával, vagy az ikes igék régies felszólító módú ragozásának (lakjék~lakjon), illetve az igenévi-igei ragozás (idéztem példa!) megtanításával. A névszói ragok közül itt feltétlenül meg kell említeni - ha korábban ezt nem tettük - a régies lokativuszi "-t" ragot (Pécsett, Győrött), az egyes ragok formavariációit ("-stul/-stül"~"-stól/-stől"), és a keletkezőfélben levő ragokat ("-szám", „-számra"). A képzőkből még van bőven, itt tobzódhatnánk, de ezt inkább ne tegyünk, hiszen ezek már kis társulási képességgel rendelkezőek. De azért be lehet mutatni néhányat az improduktív képzőkből ("-ály/-ély"), néhányat a nyelvújítási képzőkből ("-da/-de"), s néhányat a keletkezőben levő képzőkből vagy képzőbokrokból ("-ságos/-séges", "-nyira/-nyire").

Módszertani megjegyzések / Összefoglalás

A mellékelt táblázatból is kitűnik, hogy a ragok és jelek tanítása lezárható, befejezhető része a nyelvtanításnak, a képzőké azonban nem. A szövegértéshez és -értelmezéshez azonban csak a ragok és a jelek teljeskörű ismerete szükséges, hiszen a ragozott és jelezett szó (ha nincs szófajváltás) sohasem jelenik meg a szótárakban mint önálló lexéma, míg a képzett szó legtöbbször igen. Tanári feladat eldönteni azt, hogy meddig tanítsuk egyenként a képzőket, s mettől már csak a képzett szavakat.

Mint cseppben a tenger, ezen a részterületen is megvan mindaz a jellegzetesség, amely a magyar nyelvtan tanításának módszertana és a magyar mint idegen nyelv tanításának módszertana között fennáll. Itt is vannak olyan megállapítások, amelyeket át lehet és át is kell venni a magyaroknak készült leíró nyelvtanokból, mert nem tudnánk hozzájuk képest semmi újat mondani: pl. a végződések alaki leírása, a végződések kapcsolódása a különböző tőtípusokhoz stb.

Vannak megállapítások azonban, amelyeket csak részben fogadhatunk el, ilyen például a végződések felosztása. Magát a felosztást elfogadjuk, de tanulás- és tanításmódszertani szempontból jobb, ha a hármas (rag↔jel↔képző) felosztás helyett mi a kettős felosztást (rag/jel↔képző) alkalmazzuk. A képzők négyes, sőt újabban 4+1-es felosztását (deverbális verbum és nomen, denominális verbum és nomen képzők, valamint igenévképzők) is jobb egyszerűsíteni, s csak a derivatum oldaláról kiindulva igeképzőkről, névszóképzőkről és igenévképzőkről beszélni. E hárm

(2+1-es) felosztáson belül azonban nagyon jó, ha külön beszélünk főnévképzőkről, melléknévképzőkről, foglalkozásnévképzőkről, kicsinyítőképzőkről stb.

Vannak aztán olyan területek, ahol a megállapításokat a saját igényeink szerint át kell fogalmaznunk. Témánknál maradva ilyen például a *terminus technicus* kérdése, a "toldalék", "toldalék-morféma", "rag", "jel", "képző" elnevezésnél jobb, informatívabb a "végződés" vagy a nemzetközileg használt "szuffixum".

A másik ide tartozó problémakör a *sorrendiség* kérdése. Minden nyelvi jelenség tárgyalásakor első lépésként azt kellene meghatároznunk, hogy az illető nyelvi jelenség hol helyezkedik el a nyelvtanítás folyamatában. A nyelvtankönyvekben – főleg a diákok számára készültekben – ennek kellene az *elsődleges rendező elv*nek lennie. Magyarán, ha egy nyelvi jelenség például a tanítás első fázisában jelenik meg, leírásának, valamint az illusztráló példamondatoknak ehhez kell igazodniuk, azaz mind grammatikájukban, mind szókincsükben és tartalmukban egyszerűeknek, köznyelveknek kell lenniük. Ahogy előrehaladunk a nyelvtanítás folyamatában, válhatnak a nyelvtankönyvek megfogalmazásai is egyre bonyolultabbakká, szebbekké, s itt már helye lehet egy-egy illusztráló irodalmi idézetnek is.

Irodalom

Bevezetés a középiskolai anyanyelvi tantárgypedagógiába. Kézirat, 1993.; A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. Budapest, 1970.; Bencédy-Fábián-Rácz-Velcsov: A mai magyar nyelv. Budapest, 1971.; Adamikné Jászó Anna: A magyar nyelv könyve. Budapest, 1995.; Keresztes László: Gyakorlati magyar nyelvtan. Debreceni Nyári Egyetem, 1992.; Antal László: Képző, rag, jel. In: A mai magyar nyelv. Összeállította Keszler Borbála. Budapest, 1993.

Áttekintő táblázat a tanítandó végződésekről

		I. (kezdő) szint	II., III. (haladó) szint	IV. (szuperhaladó) szint
r a g o k	i g é k	írok, írom írtam, írtam írnék, írnam írjak	∅	várék, várám (régies elbeszélő múlt) lakjék (←→ lakjon) (régies felsz. mód) idéztem példa (igenévi-igei ragozás)
	g	írnom, írnod stb. 100 %		
	n é v s z ó k	-t, -ban/..., -ból/..., -ba/..., -n/-on..., -ról/..., -ra/... -nál/..., -től/..., -hoz/..., -nak/..., -val/..., -ért, -ig, -kor, -szor/..., -vá/..., -n/-on..., -ul/...	-ként, -képp(en) -nként, -nta/-nte -lag/-leg, -stul/-stül -ra/-re (új funkció) 100 %	-t (Pécsett)(régies loc. rag) - formavariációk tanítása (-stul/-stül ~ -stól/-stől) - keletkezésben levő ragok (-száma, -rét stb.)
j e l e k	i g é k	írtam írnék írjak 100 %	∅	várék, várám (régies elb. múlt idő jele)
	n é v s z ó k	-k -m, ... ; -im, ... -é, -ei -(a) leg... -bb	-ik -a/-e (új funkciói) 100 %	∅
k é p z ó k	i g é k	-hat/-het -at/-et/-tat/-tet -gat/-get	-l/-ol..., -z(ik).. -dogál/..., -kod/... -kodik/..., -ódik/... -int. - tranz. igék képzői	-atik/... -ul/-ül, -il - improduktív képzők (pl. -dácsol/...)
	-ni -ó / -ő, -t, -andó / -endő -va / -ve, (-ván / -vén)			
	n é v s z ó k	-i -ék -né -ú/-ű/-jú/-jű -dik (sorszámnév képző)	-si, -beli, -s/-os... /-ső/ -tlan/..., -ékony/..., -nyi -ás/..., -ság/..., -at/... -mány/..., -vány/..., -ad/... -ász/..., -ka/...	- improduktív képzők (pl. -ály/...) - nyelvújítási képzők (pl. -da/...) - új képzőbokrok (pl. -főleség)

Szende Virág:

Fogalmazástanítás a két tannyelvű iskolában²

Igen gyümölcsözőnek mondható kapcsolat alakult ki 1992-ben a Szlovénia-beli Lendvai Kétnyelvű Általános Iskola és az akkor még a Nemzetközi Előkészítő Intézet nevet viselő mostani Magyar Nyelvi Intézet között. A lendvai iskola azt kérte intézetunktől, hogy adjunk segítséget az iskolában tanuló szlovén gyermekek magyar nyelvre történő oktatásához. Ebben az iskolában ugyanis a tanítás minden tanórán két nyelven folyik, az óra egyik felében szlovénul, a másik felében magyarul.

Azoknak a szlovén gyerekeknek tehát, akik ebbe az iskolába és fiókiskoláiba kívánnak járni, meg kell tanulniuk magyarul. Az iskolában tanító tanárok minden tapasztalat és a szükséges tananyag nélkül, de nagy lelkesedéssel kezdtek hozzá az oktatáshoz, s az első és második osztály számára készítettek is anyagot. A harmadik osztálytól kezdve azonban minket bíztak meg további nyelvkönyvek készítésével egészen nyolcadik osztályig. Erre a munkára a Magyar Köztársaság Művelődési és Közoktatási Minisztériuma és a Szlovén Köztársaság Oktatási és Sport Intézete között megszületett egy keretszerződés, hivatalosan is lehetővé téve az együttműködést intézetünk és a lendvai iskola között. Így a tankönyvkészítésen kívül a lendvai tanárok továbbképzésére is sor kerülhetett.

Kapcsolatunk a lendvai általános iskolával tehát hosszú időre nyúlik vissza. Elkészítettük négy évfolyam magyar nyelvkönyvét (3-6. osztály), s a hetedik osztályos könyvnek a kéziratát néhány nappal ezelőtt adtuk le. Nagyon sok tapasztalatot szereztünk ennek a majdnem hét éves munkának a során, főleg módszertani területen. Most, a munka vége felé közeledve – még a 8. osztálynak, s utólagosan a 2. osztálynak a tananyagát kell elkészítenünk – szépen kirajzolódik már annak a vonala, hogy hogyan juttattuk el a gyerekeket a szóbeli kifejezőkészség fejlesztésétől az írásbeli fogalmazásig.

A lendvai iskolában magyar nyelvet tanuló szlovén gyerekek nyelvtudásának a szintje rendkívül változatos, hiszen van olyan család, ahol legalább egy nagyszülő magyar anyanyelvű, vagy éppen magyarországi rokonság is van, s van, ahol semmilyen hasonló hatás nem tapasztalható. A nyelvtudásbeli és nyelvhasználatbeli különbség nem ismeretlen a ma-

² Elhangzott a XIII. Anyanyelv-oktatási Napok c. konferencián (Eger, 1998. július 9.).

gyar iskolák diákjai között sem, hiszen ott is meghatározó, hogy a gyermek milyen háttérrel rendelkezik. Az alapelv tehát a tananyag készítésekor az volt, hogy egy olyan minimumot írjunk elő, amit mindenkinek el kell sajátítania, de adjunk lehetőséget a továbbfejlődésre azoknak is, akik többet tudnak és akarnak tanulni. Olyan könyveket kellett tehát írunk, amelyekből minden szinten lehetett profitálni. Ez a helyzet még hangsúlyosabbá tette a tanítók és tanárok szerepét, éppen ezért vállalkoztunk az ő továbbképzésükre is, hogy ezáltal felkészítsük őket a magyarnak idegen nyelvként való oktatására, emellett minden tankönyvünkhöz részletes útmutatót (tanári kézikönyvet) is készítettünk. Ez a munka nemcsak az ő számukra, hanem a mi számunkra is merőben új volt, már kezdettől fogva igen szoros együttműködés alakult ki közöttünk, melynek során a nyelvkönyvek munka közben is állandóan alakultak, sőt az elkészült leckéket szinte a „tollunk alól” húzták ki, hogy kipróbálhassák, s hogy legyen miből tanítaniuk. Így szinte napról napra változtak a kívánságok, ahogy a tanítók is egyre több tapasztalatot szereztek. De egy óhaj nem változott: tanítsuk meg beszélni a gyerekeket, mert passzívan már elég sokat tudnak, de tudásukat a gyakorlatban felhasználni még nem.

A fenti kívánság azt jelentette számunkra, hogy ne egyszerűen lexicát és nyelvtani szabályokat, illetve azok használatát tanítsuk, hanem egy dinamikus rendszert, vagyis a nyelvet, nyelvtant funkciójában, a kommunikáció eszközeként vizsgáljuk. Ezért az alsó tagozat számára készült tankönyveinkben nincsenek nyelvtani szabályok, definíciók, hanem csupán bizonyos nyelvtani szabályokat feldolgozó, igen célzatosan összeállított nyelvtani gyakorlatok. Ezek a gyakorlatok végül is beidegzik a szükséges nyelvtani szabályszerűségeket anélkül, hogy bénítólag hatnának a kommunikációra, mint ahogy az igen gyakran megtörténik, ha nyelvtani definíciókkal találkozunk.

Tudjuk, hogy a kisgyermek sokszor sajátos, de rendkívül éles logikával, rendszerteremtő igénnyel és képességgel is rendelkezik. Az óvodás korú gyermek meglepő logikával, gazdag nyelvi eszközrendszerrel, gátlátalan nyelvteremtő készséggel beszél. Ennek a készségnek a megmaradt morzsáit felhasználva akartuk a 3. és 4. osztályos gyerekeket rávezetni nyelvtani szabályszerűségek felismerésére, sőt inkább öntudatlan megalkotására. Szerettük volna azt elérni, hogy amikor később egyszerűbb nyelvtani szabályokat is eléjük adunk, ezeket már ismerősnek érezzék, s inkább felfedezésként éljék meg a velük való találkozást, mint bénító szükséges rosszként.

A túlgrammatizálást elkerülve újabb megoldandó nehézség elé kerül a tankönyvíró. Hogyan tanítsuk meg a gyerekeket beszélni írásban? A leírt párbeszédben nem jeleníthetők meg a gesztusok, a mimika a beszélő ré-

széről, s visszajelzésként a tekintet, a testtartás a hallgató részéről. A hang-súly, a hanglejtés, a beszédszünetek bemutatathatók magnókazetta segítségével, de a többit valamilyen módon pótolni kell. Ettől szükségszerűen hosszabbak lettek a dialógusok, hiszen az egy-egy gesztussal egyértelművé tehető részeket verbálisan is ki kellett egészíteni. Egyrészt narratív részek beiktatásával, amelyek a szükséges háttérinformációkat megadják, másrészt azzal, hogy írott szövegeinkben jóval kevesebb hiányos mondat található, mint az élő beszédben. A gesztusok, a mimika, az arckifejezés visszaadásának, pótlásának az igénye miatt pedig nagyon sok az ezekre utaló indulatszó (hű, nahát, jaj, hát, jé stb.). A beszélgetőpartnerek előbb kapcsolatát ilyesfajta megszólítást, visszakérdezést célzó szavak illusztrálták, mint „Nézd!”, „Jó?”, „Látod?”, „Na jó!”, „Tényleg?” stb.

A témaválasztásban meghatározó volt az életszerűség. Mi más is lehetett volna témánk, mint az iskola, a család, az ünnepek, a gyerekek mindennapi élete. S itt igyekeztünk alkalmazkodni a lendvai körülményekhez. Ettől lettek igazán Szlovéniához kötődőek nyelvkönyveink. De ezzel értük el azt az eredményt, hogy a gyerekek 4. osztály végére tényleg szabadon, s jó szinten megtanultak beszélni. Hiszen olyan anyagot bocsátottunk eléjük, ami alapot nyújtott a variáláshoz, a személyes tapasztalatok előadásához.

A beszédet alátámasztandó beiktattunk leckéinkbe kiejtéstánító (-javító) feladatokat is. Mindannyiunk számára ismert az a tény, hogy milyen mértékben gátolhatják a szabad beszédet a kiejtési nehézségek. Ha a gyermeknek azzal kell küszködnie, hogy hogyan is ejtse ki például az ő hangot, vagy az adott szóban vajon rövid vagy hosszú ü-t kell-e mondani, akkor az már a lényegi mondanivalótól vonja el a figyelmét. Ezért játékos gyakorlatokkal végigvettük azokat a hangokat, amelyek a szlovén anyanyelvűek számára nehézséget okoztak (1. sz. melléklet). Elsősorban ismeretlen számukra a hangok rövid-hosszú megkülönböztetése, a harmadik osztályban főleg erre fordítottunk több figyelmet, tudatosítva azt, hogy a hang hosszúságának bizony jelentésmegkülönböztető szerepe van. Negyedikben a ty és a cs hangot tanítottuk, illetve a hozzájuk kapcsolódó hangdifferenciálási gyakorlatokat is (pl. gy - ty, t - ty). (2. sz. melléklet) A kiejtési gyakorlatokat vagy rövid vers, vagy éppen dal színesítette, a dalok kiejtést javító szerepéről sokat hallhattunk már. Melléktermékként (vagy éppen elsődleges célként) nagyon sok lehetőség nyílt ezeken keresztül a magyar kultúra kincseinek közlésére, ezzel is sikerült talán közelebb hozni a nyelvet a tanulókhoz. Mert az iskola nemcsak ismereteket közöl a diákok számára, hanem személyiséget is formál, s ehhez minden eszközt érdemes felhasználni.

De nem szakadtunk el az írásbeliségtől sem, már az elején adtunk írásos feladatokat, olyanokat, amelyek a 8-10 éves gyerekeknek megfeleltek. A nyelvtani gyakorlatok között számtalan kiegészítendő feladatot találhatunk, mondatokat is kell alkotniuk, s azokat leírniuk. A kiejtési gyakorlatokat a negyedik osztályban körülbelül a könyv felénél felváltották a helyesírási ismeretek, s minden leckében tollbamondási szöveget is elhelyeztünk, amely egyrészt az olvasmány témájához, másrészt az adott helyesírási problémához kapcsolódott.

Minden leckénk tartalmaz feldolgozandó szöveget is, amely a párbeszédek és a hozzájuk tartozó gyakorlatok után helyezkedik el. Ezeket a rövid szövegeket, legtöbbször meséket követik a szöveget feldolgozó kérdések, szótanító, szógyűjtő és gyakoroltató feladatok, szavak csoportosítása, hiányos mondatok kiegészítése, rövidebb mondatok önálló megalkotása. Nagyon sok hasznos feladatípust találtunk a magyar iskolákban használatos tankönyvekben, feladatlapokban. Ily módon már az elején hozzáfogtunk olyan készségek kialakításához, melyek a későbbiekben egy fogalmazástanítási programban jól kamatoztathatók voltak. A gyerekek megtanulták, hogyan kell egy szöveg lényegét összefoglalni, hogyan lehet mondanivalónkat változatos szókinccs alkalmazásával színesebbé tenni stb.

Tudjuk, hogy a fogalmazás szóbeli előkészítése anyanyelven már a harmadik osztályra lezárul, idegen vagy félig-meddig környezeti nyelven ez szükségszerűen később kell, hogy megtörténjen. Ugyanakkor nem kelleltethető az írásnak a tanítása, az írásbeliség kialakítása túl sokáig. Ennek több oka is van, ha idegen nyelvet tanítunk. Az egyik legfontosabb oka, ha a nyelvtanítást tekintjük, hogy az új szót írásképpel együtt tanítsuk, mert ezzel elkerülhetjük a későbbi íráshibákat. Másik oka a gyermekek fejlettségi szintje, az anyanyelvű oktatásban elért ismeretszint. Nyilvánvaló, ha a gyermek már biztosan ír anyanyelvén, az írás igénye az idegen nyelvben is jelentkezik. Ezt az igényt fel kell használni arra, hogy az új ismereteket ebből az irányból is megerősítsük. De ez nem jelenti azt, hogy egész beszédműveket kelljen a gyermeknek írásban megalkotnia, hiszen az írott beszéd magas fokú absztrakciót kíván, amire idegen nyelven csak késleltetve kerülhet sor.

Az ötödik osztályban részben folytatjuk a fogalmazástanítás szóbeli előkészítését, részben megkezdjük a rendszeresebb nyelvtani előkészítést. Szövegeink megváltoztak, dialógusaink rövidebbek, olvasmányaink valamivel súlyosabbak lettek. A témák kiválasztásánál szerepet játszott az az igény, hogy a gyerekek egy részének szüksége van az egyéb tantárgyak magyar nyelvi előkészítésére. Jóllehet az összes tantárgyat tulajdonképpen két nyelven tanulják az órákon, a magyarul gyengébben tudóknak szükségük van némi segítségre ahhoz, hogy az órák magyar részében is haszno-

san tudjanak részt venni. A témák elsősorban a földrajz és az országismeret, az irodalom, a történelem, a biológia, a mechanika, a néprajz köré csoportosulnak. (Képeslapok üzenete; A térkép előtt; Várak, királyok; Levél Budapestről; Sítúra; Barlangok; A kerékpár, kerékpározás; Karácsony; Májusfa; Szüreti mulatság) Jól tudjuk, hogy a magyarul tanuló gyerekek egyelőre nem képesek ilyen szintű szövegeket előállítani, a célunk ezzel az volt, hogy jó színvonalú, de nem feldolgozhatatlan, követendő mintát adjunk eléjük. Mindezeket a témákat – ahol erre lehetőség adódott – Magyarország és Szlovénia összehasonlításán keresztül tárgyaltuk (3. sz. *melléklet*). Az a véleményünk ugyanis, hogy ezen keresztül nagyobb érdeklődést tudunk kelteni a témák és ezzel együtt a magyar nyelv iránt. A korábbi két könyvvel szemben itt a motivációnak a magyar nyelv használatára már egy magasabb szinten kell jelentkeznie. A témákat ugyanakkor megközelítettük más irányból, a zene, a költészet és az illusztrációk oldaláról is.

A lexikai gyakorlatok között számtalan olyan szerepel, amelyek előkészítik a teljesen önálló fogalmazás megalkotását (4. és 5. sz. *melléklet*). Ezek közül néhány: mondatok vagy párbeszédreszletek helyes sorrendbe állítása, hiányos szöveg kiegészítése megadott szavakkal több variációban (tehát az összeillő szavakat kell kiválasztani), szógyűjtés (természetesen egy idegen nyelvet tanuló szintjén), szavak mondatokba foglalása, szavak és magyarázatuk összepárosítása, képről mesélés stb.

Az 5. osztályos könyv elején röviden összefoglaltuk a 3. és a 4. osztályban bűjtatottan közölt nyelvtani anyagot, ezzel is jelezve, hogy egy idegen nyelv tanulása során a szóbeli és írásbeli megnyilatkozás igen fontos feltétele a nyelvtan jó ismerete. Ettől kezdve minden leckénk tartalmazza annak a nyelvtannak a rövid áttekintését, amelyet az adott leckében feldolgozunk (6. sz. *melléklet*). Ennek kettős célja van: egyrészt azt szeretnénk volna, hogy a gyerekek tudatosabban nyúljanak a nyelvtan témájához, ezzel általánosabb használatot téve lehetővé, másrészt a grammatika szakszókincsének alapjaival is meg akartuk ismertetni őket, ezzel alkalmat adni arra, hogy a legjobban haladók átkerülhessenek abba a csoportba, amelyben a magyar anyanyelvűek magyarországi könyvekből tanulnak. Az ötödik osztályban még mindig a szövegekből adódó nyelvtani problémák adják a nyelvtan témáit. Mivel a magyarban az alanyi és tárgyas ragozás az egyik legnehezebben elsajátítható rész, ennek tárgyalására több leckében is visszatérünk, ezen kívül foglalkozunk a tárggyal, mint az igeragozást meghatározó tényezővel, szóképzéssel, a melléknevekkel és a melléknévi igenevekkel, az igék múlt idejével és felszólító módjával, valamint rendszeresen gyakoroltatunk vonzatos kifejezéseket is. A nyelvtanhoz kap-

csolódóan folytatjuk a helyesírás tanítását, valamint a kiejtés tanítása után rátérünk a helyes hanglejtés gyakoroltatására (7. sz. melléklet).

A hatodik osztályban áttértünk egy új feldolgozási módra, a nyelvtant tartottuk rendező elvnek, ami köré csoportosítottuk a feldolgozandó témákat. A nyelvtan elvezeti a gyerekeket a szótól egészen a beszédműig, ezzel összefoglalva az eddig tanultakat, ugyanakkor most már megszerezve is őket. A célunk az volt, hogy a gyerekeket beavassuk a szövegalkotás folyamatába, más szóval eljuttassuk őket az önálló írásbeli fogalmazásig.

Megváltozott a leckék felépítése is. A szövegre koncentrálni első helyre kerültek a feldolgozandó olvasmányok, melyeknek témája változatos, a házi olvasmánytól – s itt valóban színvonalas, példaértékű szövegekről van szó – történelmi, földrajzi (várostörténeti), sporttal kapcsolatos témákon át egészen a népmeséig és műszaki történeti témákig: Tüskevár; Ludas Matyi; A két Lotti (a megrendelők kérésére); Március 15.; Budapest és Ljubljana; A sárkunyhótól a felhőkarcolóig; Olimpiák, egy szlovén olimpián; Híres hagyma, híres barack; Az autó története. Nem titkolt szándékunk volt, hogy ezekkel a témákkal támogassuk a szakórák magyar részét is. A színvonalas szövegek egyrészt a feldolgozásuk során, másrészt a mintájukra elkészítendő rövidebb-hosszabb fogalmazásrészletek megalkotásakor jelentősen fejlesztik a gyerekek fogalmazáskészségét. Ezzel tehát a motivációt akartuk erősíteni, ugyanis a tanulás csak akkor indul meg, ha a tanulóban kialakulnak bizonyos belső szükségletek, s megvannak a szükségletek kielégítésére alkalmas tárgyak.

Az olvasmányok után következő gyakorlatok is ennek az igénynek felelnek meg. Először gyakoroltatjuk a szükséges szókinccset, dolgozunk a szöveggel a szokványos módszerekkel: kérdésekre felelés, igaz-hamis feladat, szöveg tömörítése, lényegkiemelés, vázlatkészítés stb. Majd a tárggyal kapcsolatos, a tanulók érdeklődési körébe tartozó, életkori sajátosságaiknak megfelelő, őket esetleg érzelmileg is érintő témák felvetésével megkísérlünk beszélgetést, véleménynyilvánítást (ami tulajdonképpen már egy kis beszédmű) provokálni. A tanár szerepe a témáknak a diákok elé adásában, kíváncsiság tételében rendkívül nagy. Éppen ezért különös gondot fordítottunk arra, hogy e könyvhöz készült útmutatóban részletes tanácsokkal lássuk el őket, és többféle megoldási lehetőséget is adjunk. Természetesen élünk a képek, képsorok, rajzok adta lehetőségekkel, sőt nem egyszer ajánlunk videofilmeket. Még ebben a könyvben sem feledkeztünk meg a dalok és versek hangulaterősítő szerepéről, ezzel sokszor érzelmileg is megalapozva az adott témát. Sőt itt már rövid fogalmazás készítéséhez is megadtuk a témát Petőfi Sándor: A Tisza című versével.

Leckéinkben a következő nyelvtani anyagok szerepelnek:

1. lecke: a szó alkotóelemei: hangok (betűk), szótagok, szavak
2. lecke: a szó alakja és jelentése, toldalékolása
3. lecke: a szófajok rendszerező összefoglalása elsősorban kérdéseik segítségével, de megadva elnevezésüket is. A folyamatos és befejezett melléknévi igenév (részben ismétlés) mint az egyszerű mondat alkotásában lényeges tényező
4. lecke: a szószerkezetek, az egyszerű mondat
5. lecke: a szórend, az igekötő helye (8. sz. *melléklet*)
6. lecke: a mellérendelt összetett mondatok
7. lecke: az alárendelt összetett mondatok
8. lecke: a bekezdés, a jellemzés
9. lecke: a leírás, irányított fogalmazás
10. lecke: a fogalmazás részei, önálló fogalmazás

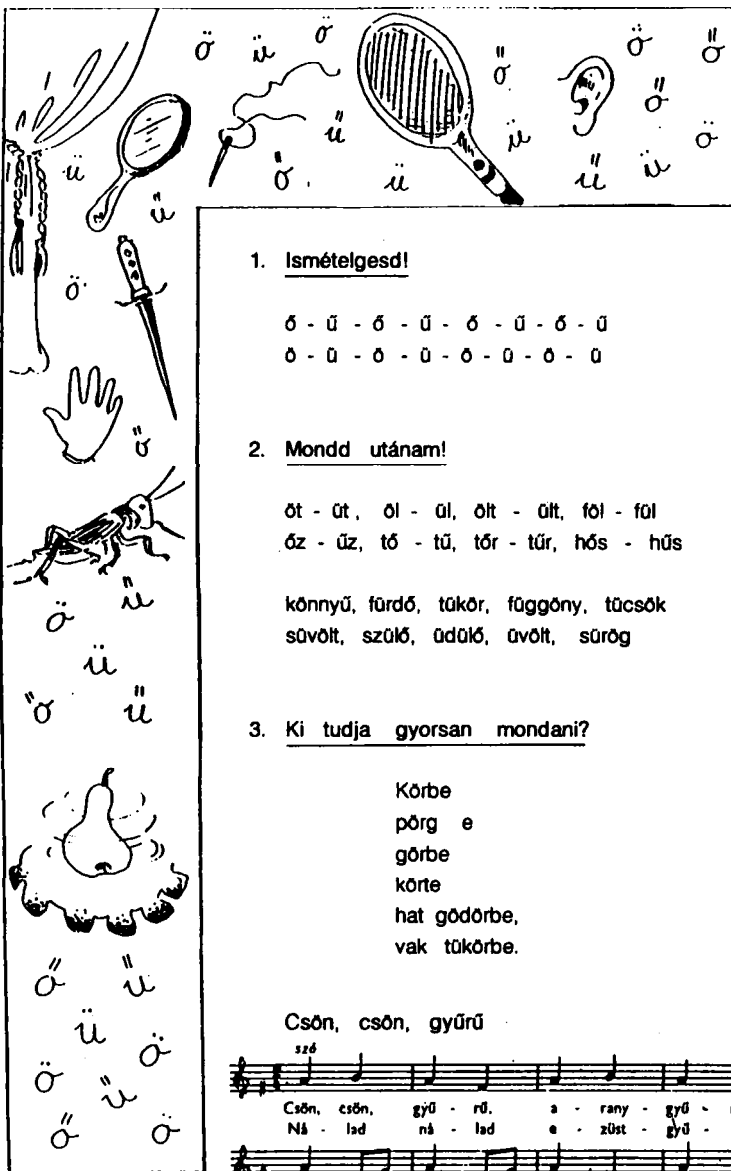
Minden nyelvtani anyagot egyszerűsített magyarázat, bevezetés kíséri, melyeket kis egységekre tagolunk, és utána azonnal elhelyezzük a hozzá tartozó néhány gyakorlatot (9. sz. *melléklet*). Felmerülhet a hallgatóságban az a kérdés, hogy miért terheljük idegen nyelven a gyerekeket nyelvtani leírásokkal. Ez kimondottan a megrendelő kérésére történik így, nyilván ez a módszer hozzásegíti a jobban tudókat ahhoz, hogy átkerüljenek a már említett magyar iskolai könyvekből tanuló csoportba. Valószínű, hogy a magyarázatok a tanár munkáját is segítik. Ezeket próbáltuk – ahol lehetett – a gyerekek nyelvére lefordítani, még szemléltető rajzokkal is megjeleníteni. Ugyanakkor ne felejtjük el, hogy a tanárok egyformán jól tudnak magyarul és szlovénül, azaz segítséget tudnak adni a megértéshez anyanyelven is.

Leckéinket párbeszéddek zárják a hozzájuk tartozó beszédgyakorlatokkal együtt, mert a kialakított jó beszédkészséget szinten kell tartani. Végül egy leckét emelnék ki annak példaként, hogy egy anyanyelven már jól ismert házi olvasmány (A két Lotti) hogyan használható fel az írásbeli fogalmazás tanításában. Mi magunk nem nagyon értettünk egyet a szlovén kollégák kívánságával, mert nem szívesen használunk fordítást a tanítás során. Kénytelenek voltunk néhány kisebb változtatást végezni, mert a szöveg néhol nem felelt meg a magyar nyelvhasználati szokásoknak, azaz erős német hatást mutatott. A történet maga alkalmas volt azonban arra, hogy megfelelő válogatással, rövid részleteken keresztül meg lehessen adni a regény vázát, s azután a hiányzó részekkel ki lehessen egészíteni, kinek-kinek saját ízlése szerint. Így alkalom adódik teljesen egyéni megoldásokra, de egyszerűen reprodukálható az eredeti is. Mindkét megoldás nagyon sok haszonnal járhat.

Gyakorlataink részben ezt a célt szolgálták. De nagyon jó alkalom adódott – a két kislány azonos külső, de nagyon különböző belső tulaj-

donságai alapján – annak bemutatására, hogyan lehet a személyeket cselekedeteiken keresztül jellemezni. Erre használtuk fel azt a jelenetet, amikor a két kislány – miután elhatározták, hogy szülőt cserélnek – teljesen egyforma hajviselettel jelenik meg az ebédlőben, ahol a többi gyerek nem tudja őket megkülönböztetni. Végül az egyik osztálytárs oldja meg a rejtélyt, meghúzza az egyik kislány haját, s amikor kap egy pofont, megmondja, hogy az illető Luise. Ebben a gyakorlatban először képeket kell sorba rendezni, majd a képekről egy-két mondatot mondani, utána az egészet egybefoglalni. A következő gyakorlatban pedig el kell mondani, hogy honnan tudta az osztálytárs, hogy az a kislány Luise. Természetesen ezen keresztül Luise korábbi viselkedését, cselekedeteit is el kell mondani. Ugyanitt a két kislány rövid mondatokból álló jellemzését összekevertük, s a mondatokat szét kellett válogatni, s a kislányok képe alá rendezni (10. sz. *melléklet*). Az időrend fontosságára is felhívtuk a figyelmet, s ahhoz az egyik részlet (a fényképezkedés története) mondatait kevertük össze, s ezeket kell sorrendbe állítani (11. sz. *melléklet*). Végül a Lotte álma részletet használtuk fel arra, hogy hiányos szöveget kiegészítsenek képek segítségével vagy a nélkül, hogy minél több egyéni megoldásra kerülhessen sor.

Ez a rövid összefoglalás is mutatja, hogy a két tannyelvű iskolákban – némiképp leszűkítve és az adott feltételekhez igazítva – jól alkalmazható a magyar iskolákra kidolgozott módszertanok.

1. Ismételd!

ö - ü - ő - ü - ő - ü - ő - ü
 ö - ü - ő - ü - ő - ü - ő - ü

2. Mondd utánam!

öt - üt, ol - ül, őlt - űlt, föl - föl
 őz - űz, tő - tū, tőr - tūr, hős - hūs

könnyű, fürdő, tükör, függöny, tücsök
 süvölt, szülő, üdülő, üvölt, sűrű

3. Ki tudja gyorsan mondani?

Körbe
 pörg e
 görbe
 körte
 hat gödörbe,
 vak tükörbe.

Csön, csön, gyűrű

szó

Csön, csön, gyű - rű, a - rany - gyű - rű,
 Ná - lad ná - lad e - züst - gyű - rű,
 Itt cső - rög, Itt pő - rög, Itt add ki!

2

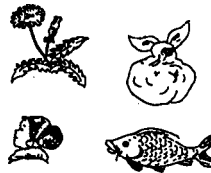
1. El tudsz-e fújni egy kis papírdarabot? Próbáld meg!

Suttogva mondj egy hosszú í-t! Most zárd el a levegő útját a nyelveddel, majd hirtelen nyisd ki úgy, hogy a papír elmozduljon!
Milyen hangot hallottál? Benne van nagy királyunk nevében is!

2. Mondogasd!

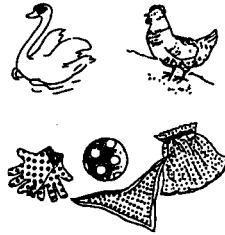
tyi, tyé, tye, tyő, tyü, tyá, tya, tyo, tyu
ity, éty, ety, öty, üty, áty, aty, oty, uty
ityi, étyé, etye, ötyő, ütyü, átyá, atya, otyo, utyu

3. Ismételd a szavakat!

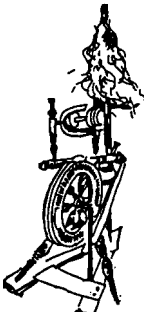
tyúk, ponty, konty, Mátyás, batyu, kutya, pitypang,
hattyú, latyak, rotyog, pottyán, pöttyös

pöttyös kesztyű pöttyös kendő
pöttyös labda pöttyös szoknya

4. Tollbamondás

Mátyás király nagyon szerette a szegény embereket. Amikor bort ivott, gondolt a szőlőmunkásokra is. Mi is tudjuk, hogy sokat kell dolgozni a szőlőben. Segítünk is, mert szeretjük az édes mustot.

Pletykázó asszonyok

Juli néni, Kati néni
-letye-petye-lepetye!-
üldögélnék a sarokba,
jár a nyelvük, mint a rokka
-letye-petye-lepetye!-

Bárki inge, rokolyája
-letye-petye-lepetye!-
lyukat vágnak közepébe,
kitűzik a ház elébe
-letye-petye-lepetye!-

(Weöres Sándor)

A CSEPPKŐBARLANG CSODÁI

A POSTOJNAI CSEPPKŐBARLANG

Szlovénia dél-nyugati részén, a szlovén karsztvidék közepén található az ország leghíresebb barlangja, a Postojnai cseppkőbarlang. A legközelebbi város, Postojna innen 3 kilométerre fekszik. A látogatók először egy 3 km hosszú utat tesznek meg barlangvasúton, majd egy félórás gyalogséta után ismét vasúton jutnak ki a napvilágra.

TÖLTSETEK KI AZ ALÁBBI SZÖVEGET A LEGHÍRESEBB MAGYARORSZÁGI BARLANG ADATAIVAL!

Miskolc, kilométerre, 4,5 - 5 óráig, Magyarország, észak-keleti, Aggteleki, 7

..... részén található az ország
(melyik ország?) (melyik?)

leg híresebb cseppkőbarlangja, az cseppkőbarlang.
(melyik?)

A legközelebbi nagyváros, ... innen
(melyik város?)

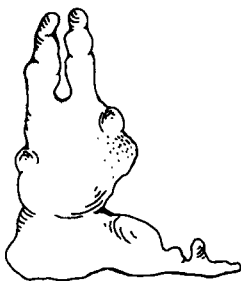
50 fekszik. A leghosszabb barlangszéna, amelyet

a látogatók megtehetnek, ... kilométer,
(hány?)

és tart.
(mennyi ideig?)

A CSEPPKŐBARLANG MESÉS VILÁG. A LÁTOGATÓK A KÜLÖNÖS CSEPPKŐFORMÁKNAK NEVEKET SZOKTAK ADNI. TE MILYEN NEVEZT ADNÁL A KÖVETKEZŐ CSEPPKŐVEKNEK?

.....
név

.....
név

**RAJZOLJ LE NÉHÁNYAT A POSTOJNAI VAGY AZ
AGGTELEKI BARLANG CSODÁI KÖZÜL! VÁLOGATHATSZ A
NEVEK KÖZÜL!**

Tigris, Télapó, Elefántláb (Aggtelek)
Banán, Anya és gyermeke, Brilliánsok (Postojna)

TÖLTSÉTEK KI AZ ALÁBBI SZÖVEGET!

**Mikor fedezték fel a postojnai cseppkőbarlangot? (1818)
1818-ban.**

**Hány méter magas a „koncert-terem”? (50 m)
50 méter magas.**

Mikor fedezték az aggteleki ? (1801)

Hány méter mélyek a tavak az aggteleki barlangban? (8 - 10 m)

NYELVTAN

I. MELYIK? AZ, EZ

	Egyes szám	Többes szám
az, ez + -t = pl.:	azt, ezt ezt a tollat azt a képet	azokat, ezeket ezeket a tollakat azokat a képeket
az, ez + -ba, -be = pl.:	abba, ebbe ebbe a szobába	azokba, ezekbe ezekbe a szobákba
az, ez + -ból, -ből = pl.:	abból, ebből abból a süteményből	azokból, ezekből azokból a süteményekből
az, ez + -ról, -ről = pl.:	arról, erről erről a polcról	azokról, ezekről ezekről a polcokról
az, ez + -ra, -re = pl.:	arra, erre arra a székre	azokra, ezekre azokra a székekre
az, ez + -nak, -nek = pl.:	annak, ennek ennek a lánynak	azoknak, ezeknek ezeknek a lányoknak

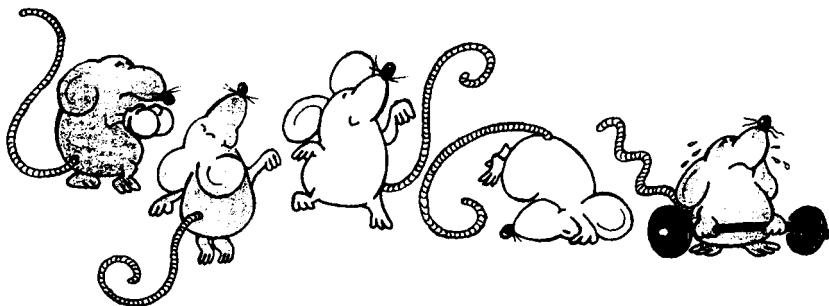
Összetett mondatok

Az(a könyv)....., amelyik.....
 Abból.....(a süteményből)....., amelyik.....
 Arról.....(a versről)....., amelyik.....
 Arra.....(az ágyra)....., amelyik.....
 Annak.....(a gyerekeknek)....., amelyik.....

II. VONZATOS KIFEJEZÉSEK

vki megköszön vmit vkinek
vki felköszönt vkit

TORNÁZTASD A HANGOD!

Melyik virág tetszik neked?

Melyik dalt énekelitek?

Melyik üzletbe mész?

Melyik ágat választod?

Melyik virágból kérsz?

Melyik süteményből esztek?

Az a fehér tetszik nekem.

Ezt a szépet énekeljük.

Abba a nagyba megyek.

Ezt a hosszú, sárgát választom.

Abból a pirosból kérek.

Ebből a finomból eszünk.

Melyik virágot választod? Azt a virágot választom, amelyik az ablakban van.

Melyik süteményt szereted? Azt a süteményt szeretem, amelyik édes.

Melyik virág tetszik Lacinak? Az a virág tetszik Lacinak, amelyik nekem.

Melyik könyvet olvasod? Azt a könyvet olvasom, amelyik a polcon van.

Melyik üzletben vásárolsz? Abban az üzletben, amelyikben virágok vannak.

Melyik kirándulásról mesélsz? Arról a kirándulásról, amelyik ősszel volt.

Nyelvtan: Szórend

A főmondatban csak alanyt és állítmányt találunk. Általában az alany van elől.
Pl.: Urska táncol. Ha az állítmány nagyon fontos, akkor az lesz az első helyen a mondatban: *Táncol Urska! Jár a baba! Eltörött a kezem!*

Ha több alany vagy több állítmány van a mondatban, de más mondatrész nincs, akkor is főmondatról beszélünk:

Urska táncol, mulat.

Urska és az ifjú táncol.

Ezekből a főmondatokból, csak azt tudhatjuk, hogy ki(k) mit csinál(nak).

A bővített mondatból megtudhatjuk azt is, hogy pl.: hol, hogyan, mikor csinál valaki vagy valami valamit, s azt is, hogy milyen valaki vagy valami stb.

Figyeljétek meg a kérdésekben és a válaszokban az állítmányt!

Mi áll a mondatokban az állítmány előtt?

Kivel táncol Urska?

Urska egy daliával táncol.

Milyen Urska táncol egy daliával?

Szép Urska táncol egy daliával.

Milyen daliával táncol szép Urska?

Egy titokzatos daliával táncol szép Urska.

Hol táncol szép Urska a titokzatos daliával?

Ljubljanában táncol szép Urska a titokzatos daliával.

Melyik téren táncol szép Urska a titokzatos daliával Ljubljanában?

Az Ó téren táncol szép Urska a titokzatos daliával Ljubljanában.

Hogyan táncol szép Urska a titokzatos daliával az Ó téren, Ljubljanában?

Szép Urska gyönyörűen táncol a titokzatos daliával az Ó téren, Ljubljanában.

Láthatjátok, hogy a magyar bővített mondatban az állítmány olyan, mint egy erős fényű zseblámpa, amely megvilágítja az **előtte levő szót**, így az a "legfényesebb", **legfontosabb része a mondatnak**.

Urska egy daliával táncol.

Szép Urska az Ó téren táncol egy daliával.

Szép Urska gyönyörűen táncol egy daliával.

Nyelvtan

I. Szavak, szó szerkezetek, mondat

1. Bontsátok szavakra a mondatot és írd le!

Kicsikorombannagyonféltemakutyáktól.

A mondat szavakból áll. A szavakat a mondatban külön kell írni.

2. Írjátok a megfelelő helyre a "szótő" és "toldalék" szavakat!

kor
nagy
fél
kutya

-om -ban
-on
-tem
-k -től

Mint már tudjátok, a szavak a beszédben és az írásban gyakran kapnak toldalékot.

3. Hasonlítsátok össze a két mondatot!

Kicsi kor nagy fél a kutya. Kicsi koromban nagyon féltem a kutyáktól.

A toldalékok segítenek a szavakat egymáshoz kapcsolni. Olyan ez, mint a házban a téglák között a malter, ami összetartja a téglákat

Rajz: téglák, toldalékok

4. Próbáljatok a szavakból különböző szerkezeteket összerakni!

eladott, vásárban, hintót, francia, reggel, majdnem, piros, gazda, tetszik, emberek, a, az, egy, én, rózsza, három, nem

Pl. francia hintót, az én rózsám, piros rózsza,

A szavak tehát egymáshoz kapcsolódnak, de nem minden szót lehet minden szóhoz kapcsolni.

5. Nézzétek meg a képet!

1. rajz: Kis parasztház, Matyi hever a fa alatt, a felhőket nézi.

Lúdas Matyi fekszik a fa alatt. Ez a mondat csak egy tagmondatból áll. Ez egyszerű mondat.

Lúdas Matyi fekszik a fa alatt, és a felhőket nézi. Ez a mondat pedig két tagmondatból áll, ezért összetett mondatnak hívjuk.

3. Gyűjtsetek együtt szavakat a képekhez! Írjátok le őket!

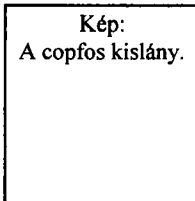
Pl.: hiányzik, egyik, másik, leül

Folytassátok!

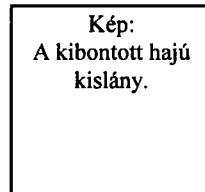
4. Mindegyik képről mondjatok 2-3 mondatot! Két képről írjatok is!

5.Összekeveredett a két kislány jellemzése. Válaszd szét a mondatokat, s írd le, milyen Lotte, és milyen Luise!

Hosszú szőke haját kibontva hordja. Vidám kislány, szeret mozogni. Szőke copfjai vannak. Komoly a nézése, csendes kislány. Mindig van valami új ötlete. Néha szomorú. Szeret rosszkodni. Határozott és nyugodt a mozgása. Néha dühös. Szereti rendben tartani a holmiját. Nagyon jószívű.

LOTTE

LUISE

6. Mondjátok meg, honnan tudta Trude, hogy az a kislány, akinek a haját meghúzta, Luise!

Írjátok le a legjobb megoldást!

1. Mi a hiba ebben a rövid fogalmazásban?

- ☐ Lesz majd csodálkozás! ☐ Tíz nap múlva elkészülnek a képek.
☐ A fényképész tökéletes munkát végzett. ☐ A "kétszeres Lottét" meg kell örökíteni! ☐ Luise és Lotte engedélyt kaptak, hogy bemenjenek a faluba.
☐ Fényképet szeretnének hazaküldeni magukról. ☐ A két lány visszament az üdülőbe. ☐ Hat különböző felvételt készített.

Állapítsd meg, milyen sorrendben következnek egymás után a mondatok! Írd a mondat elé a sorszámot! Adj címet a szövegnek!

2. Állítsd sorrendbe a következő képeket!

Varga Éva:

(Berényi Mária, Kormányosné Arany Krisztina, Nagy Ágnes, Novotny Júlia, Takács Judit)

Készülünk a nyelvvizsgára³

Évek óta várjuk, hogy megjelenjen az új nyelvvizsga-rendelet. Az előzetes információk alapján az egynyelvű vizsgáztatást is el fogják ismer-
ni. Bár eddig is állami nyelvvizsgaként fogadták el az intézetünkben (Magyar Nyelvi Intézet, a volt NEI) egy, ill. két félévet elvégző, majd a záróvizsgán megfelelő eredményt elérő hallgató bizonyítványát. Az új rendelettel lehetővé válik – ha megfelelünk az akkreditálási követelmé-
nyeknek –, hogy megkapjuk a nyelvvizsgáztatási jogot. Ez azt is jelenti, hogy nemcsak az ún. saját diákjainkat vizsgáztatjuk, hanem máshol, más tananyagokból, más módszerekkel stb. tanuló vizsgázókat is fogadhatunk. Ebből a megfontolásból alakult egy munkacsoport, amelynek az a feladata, hogy meghatározza az alap-, a közép- és a felsőfokú nyelvvizsgához szük-
séges szókincset, valamint a nyelvtani követelményeket, a továbbiakban pedig a feladattípusokat is ki kell dolgoznia.

A szókincs meghatározásához a magyar és külföldi szakirodalom is ad támpontokat, a nyelvtani követelményrendszer kidolgozásánál elsősor-
ban saját tapasztalatainkra, illetve az eddigi nyelvvizsgarendszer követel-
ményeire támaszkodunk, a feladatok kidolgozásánál pedig felhasználjuk a hazai és a külföldi vizsgáztatási rendszerek tapasztalatait. Előadásunkban az e tanévben megkezdett munkánkról számolunk be. Jelenleg az alapfokú vizsga követelményrendszerén dolgozunk.

A szókincsről

Kelemen József a Hány szó van nyelvünkben? kérdésre hosszas fej-
tegetés után így válaszol: „A valóban használt szavak számát hozzávetőleg 800.000-re tehetjük”. Azt persze ő is írja, hogy „az egyén szókin-
cse mindig lényegesen kisebb”. Mario Pei említi a Linguaphone Intézet megfigye-
lésén alapuló becslését, eszerint az „átlagember körülbelül 1000 szót (!)

³ Elhangzott a VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencián (Szombathely, 1998. április 16-18.).

használ életében”. Kelemen József előbb idézett tanulmánya ezzel kapcsolatban annyit ír, hivatkozva egy 1874 óta több helyen is felmerült adatra, hogy „a parasztember szókincse 300-500 szóra való korlátozása nem vehető komolyan”. Persze ugyanígy nem vehetünk alapul írói életművet feldolgozó szótárt sem. De nem lehet véletlen, hogy az előbb említett Linguaphone Intézet igazgatója nem áttért hallgatóni a metron, hiszen ő is – mint mi a Magyar Nyelvi Intézetben – nyelvtanári minőségében szeretne volna megtudni, hogy hány szót kellene például alapfokon megtanítani ebből a 800.000-ból, és melyeket.

Helen S. Eaton 1940-ben összeállított négynyelvű (angol, francia, német, spanyol) gyakorisági szótárát E. L. Thorndike, a Columbia Egyetem tanára a szótár bevezetőjében a nyelvtanárok figyelmébe ajánlja. Azóta megjelent A mai magyar nyelv szépprózai gyakorisági szótára, melynek munkálataiban intézetünk is részt vett annak idején, és bevezetőjében maga a szótár is fontos felhasználási területként jelöli meg a nyelvoktatást.

Georges Gougenheim, a Sorbonne-nak ezzel a kérdéssel foglalkozó professzora szerint az alapfokú francia nyelvtudás 1500 szó ismeretét kívánja meg. Azt, hogy mely szavak kerüljenek ebbe a szógyűjteménybe, egyrészt élőnyelvi megnyilatkozásokon, illetve írott szövegeken végzett statisztikai, másrészt témakörök szerinti vizsgálatok alapján határozta meg. A peruggiai egyetemen szintén készült tanulmány azzal kapcsolatosan, hogy mely szavak tudása várható alap-, közép- és felsőfokon, és ők is a gyakorisági vizsgálatokra hagyatkoznak, valamint az alapfoknál arra, hogy a diáknak tudnia kell beszélni önmagáról.

A Nyelvőrben P. Balázs János tanulmányában ismerteti J. Mistrík szlovák szótárának bevezetőjét, mely szerint „A gyakorisági szótár első tíz szava bármilyen szöveg 26,67 %-át teszi ki, a következő 10 szó csak 8,47 %-át, az első száz szó bármely szöveg 56,3 %-át adja.” Ugyanitt olvashatunk arról, hogy „éles szembeállítás van a segédszavak és a teljes jelentésű szavak közt. Segéd szó kb. 400 van a legtöbb fejlett nyelvben.” Ezeknek a nálunk inkább formaszóknak nevezett lexikai elemeknek (névelők, kötőszók, névmások) egy részét mi a nyelvtani részbe utaltuk, ezért nem képezzük a szójegyzék részét pl. a névmások ragozott alakjai. A számszerű összehasonlítás révén nyert adatokat így csak bizonyos áttételekkel tekinthetjük objektíveknek.

A tanulmányban olvashattunk némely szó időbeli változásáról és arról, hogy a gyakorisági szótár ilyen szempontból szeizmográf. Nekünk is voltak ilyen tapasztalataink a tankönyvek által alapvetőnek minősített szavak összesítésekor: pl. a termelőszövetkezet szót előfordulásának gyakoriságától függetlenül is – persze – kihagytuk.

Mistrík bevezetőjében foglalkozik a poláris kifejezések és az azonos fogalomkörbe tartozó szavak gyakoriságával, és megállapítja, hogy a statisztikai adatok szerint az ilyen ellentétpárok közül nemcsak a szlovákban, hanem más nyelvekben is a pozitív a gyakoribb.

Az alapfokú nyelvvizsgálóhoz javasolt szókincs összeállítása során mi is figyelembe vettük a gyakorisági szempontokon kívül a témakörök szerinti, illetve azt is, hogy a vizsgázó tudjon magáról beszélni – pl. a foglalkozás- és névnevekkel kapcsolatban. Másrészt a magyar mint idegen nyelv oktatási tapasztalataira támaszkodtunk: részben a tankönyvírókéra, részben a magunkéra.

Kovácsi Mária javaslatára hat kezdő nyelvkönyv szókincsét vetettük egybe:

Ginter - Tarnói: Ungarisch für Ausländer (1974)

Erdős - Kozma - Prileszky - Uhrmann: Színes magyar nyelvkönyv (1980)

Erdős - Prileszky: Halló, itt Magyarország! (1990)

Szili Katalin - Szalai Zsuzsa: Lépésről lépésre (1990)

Kovácsi Mária: Itt magyarul beszélnek (1993)

Aranyi Krisztina - Déri Zsuzsa: Lexikai és beszédgyakorlatok az IMB-hez (1993)

Kis Tamás: Hungaro Lingua Szótár (1993)

Azért ezeket választottuk, mert tapasztalataink szerint a magyarul tanuló diákok többsége ezek valamelyikéből tanul. Kis csapatunk (Berényi Mária, Kormányosné Aranyi Krisztina, Nagy Ágnes, Novotny Júlia és Takács Judit) összerakta a szószedeteket. Egy „nagyiszótárt” készítettünk, amelyben jelöltük, hogy egy-egy szó hány tankönyvben fordul elő. Így összesen közel 6 ezer szavunk lett, melyek közül *mindegyik* könyvben szerepelt 324, *ötben* 464, *négyben* 413 szó. Ehhez adódott az a szókincs, melyet az ELTE magyar mint idegen nyelv szakos hallgatói gyűjtöttek témakörök szerint, Szili Katalin vezetésével. A továbbiakban már egy nagyobb körben dolgozunk együtt. Ez a munkacsoport határozza meg szavanként megtárgyalva, hogy mi legyen a végleges listán, melynek alapján készítjük majd el a vizsgafeladatokat.

Körülbelül ezer szót tekintünk az alapfokú nyelvvizsga követelményének, és ha csak a legtöbbször előforduló szavakat tekintenénk, ez meg is lenne. De kiderült, hogy a *háromszor*, *kétszer*, sőt az *egyszer* előfordulók közül is lehetnek olyanok, melyek mégis az alapszókincshez tartoznak, viszont esetleg az ötször előfordulók közül sem kell feltétlenül mindegyik az alapfokú nyelvvizsgálóhoz. Ha ellentétpárok egyik tagjának a hiányát tapasztaltuk „nagyiszótárunkban”, amikor szükségesnek találtuk, pótoltuk a

hiányt. Hasonlóképpen jártunk el az azonos fogalomkörbe tartozó szavak esetében: ha elvárjuk pl. az égtájak ismeretét, akkor mind a négyét; az alapszínek ismeretét is nélkülözhetetlennek tartjuk. Ugyanígy ki kellett egészítenünk a gyümölcsnevek sorát: mi csodálkoztunk a legjobban azon, hogy az *alma* szó csak egyetlen nyelvkönyvben szerepel. A melléknevek közül a konkrétabb jelentésűeket választottuk ki alapfokon megtanulandónak. (Reméljük egyszer majd esetleg a kognitív pszichológia eredményei objektívebb válogatást is lehetővé tesznek.)

Ezzel már áttértünk a másik, Gougenheim által is említett szempont-ra, a **témakörök szerintire**. Itt egyrészt a bevált nyelvvizsga-témakörökre, másrészt a tapasztalatra támaszkodunk, hiszen évtizedek óta tanítjuk a külföldieknek a magyart idegen nyelvként, és van tapasztalatunk arról, hogy mit szeretnének tudni a diákok, és mire van szükségük. Például tanítjuk a számokat, az évszakok nevét, a család, a lakás, az öltözködés, a vásárlás, a posta, az étkezés, a közlekedés, a tanulás témájához tartozó szavak elemi körét.

A *nyelvtani követelmények* meghatározása is befolyásolta a szókincs alakulását, hiszen pl. az összetett mondatok típusai közül csak néhányat kell ismerni alapfokon, ezért a névmások köre is szűkül, vagy az igekötők köréből csak az irányjelölőket kívánjuk, a többi automatikusan kiesett.

Az alapfokú vizsga **nyelvtani követelményrendszere** két munkacsoport javaslatainak összegzéseként született. Ez a javaslat valószínűleg sokakban hiányérzetet fog kelteni, de gondoljunk arra, hogy alapfokon csak a nyelvi kifejezés legszükségesebb elemeit követelhetjük meg.

Szükségesnek tartjuk a magán- és mássalhangzók olyan alapvető törvényeinek ismeretét, mint a magánhangzó-harmónia, illetve bizonyos hasonulások. A szóbeli vizsgán szerepet kap a megfelelő intonáció, a helyes szóhangsúly, az érthető kiejtés.

A **szófajok – morfológia** következő fejezeteit emeltük ki az alapfokhoz:

- az **ige** kijelentő mód jelen és múlt ideje alanyi és tárgyas ragozásban, valamint a felszólító mód;
- a **főnév** többes száma, a helyhatározóragok, a névutóknak csak a *Hol?* kérdésre felelő változatai; a tárgyrag; birtokos személyragozás egy birtokkal; birtokjel; az időhatározó ragok, névutók közül a *Mikor?* kérdésre felelő formák; az eszköz- és társhatározó ragja, a részeshatározó ragja;
- a **melléknév** többes száma, fokozása, a módhatározó ragjai a lexika függvényében, az -i képző;

- a **számnevek** az ezresekig (tő- és sorszámnevek, valamint az -s képző), a határozatlan számnevek és fokozásuk;
- a **névmások** közül a kérdő névmás, a mutató névmások (ragozott alakok is), birtokos névmás; a visszaható, vonatkozó, határozatlan, általános névmásoknak csak legalapvetőbb alakjai;
- a **határozószók** közül csak a legfontosabbak, a lexikai követelményeknek megfelelően;
- az **igekötők**et csak lexikai egységként követeljük meg az adott igékkel;
- a **kötőszók** közül mellérendelők: és, is, sem, nemcsak... , hanem... is, de, pedig, hanem, vagy;
- alárendelők: mert, hogy, ha, és egyes vonatkozó névmások (aki, ami, amikor, ahol);
- a **módosítószók** közül: igen, nem;
- az **igenevek** közül csak a főnévi igenév;
- a **névelők**.

A mondattan - szintaxisból:

Egyszerű mondatok:

- kijelentő, kérdő, felszólító mondat;
- nominális mondat, összetett állítmány, igei állítmány;
- a tárgy határozottságának esetei közül: a határozott névelős tárgy, tulajdonnév, visszaható névmás, 3. személyű személyes névmás, főnévi mutató névmás mint tárgy, Melyik...t?
- a kijelölő jelző egyeztetése a főnévvel
- a melléknév jelzőként és állítmányként
- a birtokviszony kifejezése

Összetett mondatok:

- mellérendelők: ld. a kötőszók;
- alárendelők:
 - tárgyi mellékmondat: azt..., hogy (felszólító móddal is)
 - okhatározói
 - feltételes (csak kijelentő móddal)
 - hasonlító
 - helyhatározói (csak a legegyszerűbb típusok: ott..., ahol)
 - időhatározói (csak a legegyszerűbb típusok: akkor..., amikor)

Szórendi kérdések:

- az ige (állítmány) helye a nyomatéktalan mondatban
- a kérdés – felelet és a tagadás szórendje
- a jelzők sorrendje

(Megjegyezzük, hogy a követelményrendszer kidolgozásakor nem törekedhettünk az abszolút teljességre, nem mindig volt célszerű és lehetséges a leíró nyelvtan kategóriáit követni.)

Jelenleg itt tartunk. Még sok munka áll előttünk. Kérjük, hogy kritikájukkal, javaslataikkal segítsék további munkánkat.

Irodalom:

Kelemen József: Hány szó van nyelvünkben? Mai magyar nyelv II. 1993

Mario Pei: Szabálytalan nyelvtörténet, Budapest, 1966

Helen S. Eaton: Word Frequency Dictionary, Dover Publication Inc., New York, 1940

Georges Gougenheim: Dictionnaire fondamental de la langue française, Didier, Paris, 1958

Giuliana Grego Bolli - Maria Grazia Spiti: Verifica del grado di conoscenza dell'italiano in una prospettiva de certificazione, Peruggia, Guerra, 1993

P. Balázs János: J. Místrik: Szógyakoriság a szlovák nyelvben (Nyr. XCV. 484-92)

Chikán Ildikó:

Mi mindenre kell gondolnia egy szegény külföldinek, ha magyarul akar megszólalni?

Manapság sokszor hasonlítják az emberi agy működését a számítógépéhez – ahogy korábban a kezdetlegesebb technikák idején a kezdetlegesebb szerkezetekéhez, és alkalmaznak működése illusztrálására ennek megfelelő kifejezéseket (mint például a telefonéhoz: nem kapcsol, leesik a tantusz) –, holott a hasonlítás fordítva jogos. Hisz minden találmány az emberi agy szüleménye, s így nem lehet tökéletesebb nála. Talán egy részfeladatot gyorsabban tud megoldani, mint más részfeladatokra specializálódott eszközök, de összességében semmi nem tud olyan összetett feladatot oly rövid idő alatt megoldani, mint az emberi agy.

Egyes feladatokat ösztönszerűen, különösebb gyakorlás nélkül megold, mások gyors lebonyolításának módját – mint például a beszédét – több-kevesebb gyakorlással sajátítja el. Anyanyelvünket is több évig gyakorolgatjuk, míg elmondhatjuk, hogy jól beszéljük. Az idegen nyelvek magas szintű elsajátításához életkortól és egyéb adottságoktól függően is szükség van pár évre.

A hazájában élő, anyanyelvét mindennap beszélő ember – főleg, ha egyéb nyelven soha nem beszélt – ritkán gondol arra beszéd közben, milyen nyelvi eszközöket használjon, milyen nyelvtani szabályokat vegyen figyelembe, amikor szóra nyitja ajkát.

Az idegen nyelven megszólalni akaró személynek azonban, minél inkább kezdő e téren, annál több szempont és szabály villódzik agyában, mielőtt elhagyná ajkait a kezdő mondat, s e villódzás folytatódik, míg be nem fejezi mondanivalója előadását. Itt persze arra az ideális nyelvtanuló személyre gondolok, akinek igénye, hogy a nyelvtani szabályokat követve, jó kiejtéssel, helyesen megválasztott szókinccsel fejezze ki magát, s ismeri is a szükséges szabályokat, nyelvi formákat, s nem arra a "nagyvonalú" nyelvtanulóra, akinek úgy körülbelül vannak fogalmai a szavak hangzásáról, alakjáról, s egy-két szabály, formula ragadt csak meg az agyában.

Diákjaimat hallgatva s velük együtt építgetve a helyes mondatokat sokszor elgondolkodtam azon, vajon hány szempontra kell figyelnie az embernek, ha egy helyes magyar mondatot akar alkotni. S csodálattal gon-

doltam az agy e téren is megnyilvánuló koncentráció-szintetizáló képességére.

Nézzük hát, első nekifutásra, mire is kell tekintettel lennie annak, aki magyarul akar megszólalni, milyen kérdésekre kell határozott választ adnia, mielőtt megszólalna.

1. Kinek a nevében beszélek ? (Ki az alany ?) A magam vagy más személy(ek) nevében? Esetleg úgy általában?
2. Egy személy vagy több személy nevében? Hányadik személy ez?
3. Milyen időviszonylatban beszélek?
 - A jelenre vonatkozik a kijelentésem, kérdésem?
 - Esetleg általános érvényű, amit mondok?
 - Vagy valami befejezett, múltbeli eseményről van szó?
 - Vagy a jövőben bekövetkező dologról? (Itt használhatok jelen és jövő idejű alakot is.)
4. Ha valamit vagy valakit egyszerűen kategorizálni, besorolni, minősíteni akarok, a személytől és az időtől függ, hogy kell-e létigét használnom.
5. Milyen kapcsolatban van mondandóm a valósággal?
 - Valóságos esemény? (kijelentő mód)
 - Feltételezett vagy bizonytalan dolog? (feltételes mód)
 - Meg nem valósult dolog? (feltételes mód múlt idő)
 - Megvalósítandó cselekvés, esemény? (felszólító mód vagy más eszközök)
6. Mi a mondanivalóm kapcsolata a magam (az alany) véleményével, érzelmeivel? Kétkedem, bizonytalan, félénk vagyok stb.? (feltételes vagy felszólító mód)
7. Használjak-e névelőt ? (Pl. városok neve előtt nem kell, de folyóké előtt igen. Általános kijelentéseknél is kell: A hal állat.)
Milyen névelőt használjak: határozatlan? (ha először említem a dolgot), határozottat? (ha már előfordult a dolog)
8. Van-e a cselekvésnek – amelyről szó esik – tárgya ?
 - A tárgy 1 - 2. személyű-e? (alanyi ragozás)
 - A 3. személyű tárgy határozatlan-e? (alanyi ragozás)
 - A 3. személyű tárgy határozott -e? (tárgyas ragozás)
 - Ha a magam nevében beszélek, tehát egyes szám első személyben, a tárgy második személyű-e? (-lak,-lek rag)

Elbizonytalanodhat a beszélő, amikor a fentiek közül két szempont ütközik: a szó formailag harmadik személyt jelöl, de birtokos személyragja első vagy második személy jelentését adja neki. Pl.:

Kettőnket vár / várja. Mindannyiatokat ismer / ismeri.

Kivételes esetekben a ragozás fajtája fejezi ki egy szó eltérő jelentéseit:

Valamennyit megnézett közülük. (= néhányat)

Valamennyit megnézte (közülük). (= mindegyiket)

9. Elhagyható-e a tárgyrag ?

Nem találok a kulcsom. Ismerem magam.

Nem találja a kulcsát. Ismerjük magunk(at).

10. Milyen helyi körülmények között történik, amiről szó esik?

(irányhármasság)

(Alapfokon jelentkező gondok: miért Visegrádon, és miért Győrben?
mikor buszon, és mikor buszban?)

11. Milyen egyéb körülményekről akarok szót ejteni? (a cselekvés módja, eszköze, eredete, egyéb határozók)

(Gondot okoz az elvont viszonyokra alkalmazott eredetileg konkrét helyet jelölő névszóragok kiválasztása:

Az ablaknál állok.

Nincs nálam a bérletem.

Te fiatalabb vagy nálam.)

12. A toldalékok esetenként 2-3-4, sőt 5 változata közül melyiket kell használnom? (magánhangzóharmónia, ráadásul a szóvégi "a" és "e" megnyúlása)

13. Mit csináljak a jelzőkkel? Hol a helyük? Milyen a sorrendjük? Kapnak-e végződést? (magas házakban, ezekben a házakban)

14. A számok után milyen számban áll a főnév, az ige?

Sok ház régi.

Öt fiú fut. Öten futnak.

15. A mondat valamelyik alkotórésze birtoka-e valaminek, valakinek?

Hova tegyem a birtokos személyragot más ragokhoz viszonyítva ?

Egy birtokos van vagy több ?

(Különös gond: a fiú füzete - a fiúk füzete)

(Helyenként trükkök alkalmazandók: az egyszeri előfordulás és az esetleges ismétlések elkerülése eltérő alakot eredményez.

Az önök háza régi. Önök eladják az önök régi házát.

Önök eladják a régi házukat.)

(A birtoklás kétféle kifejezésének eltérő esetei igen zavaróak:

A fiúk füzete új. A fiúknak új füzetük/füzete van.)

Miért csak egy alak létezik az első esetben, s miért kettő a másikban?

Ha minden fiúnak van egy-egy füzete – tehát összességében több füzetről van szó –, akkor miért "a fiúk füzete", s nem "a fiúk füzetük"?

16. Ha nem egy birtokról van szó, hanem többről, figyelnem kell a többes számnak a szokásostól eltérő jelére! (házak - házaim)

17. Kell-e igekötőt használnom vagy nem?

(Ha előre jelzem a cselekvés irányát, sokszor elkerülhető az igekötő használata: A Balatonhoz megyünk. - Lemegyünk a Balatonhoz.)

18. Hova tegyem az igekötőt? Az ige elé, utána? Elválaszthatom őket más szavakkal?

19. Egyáltalán a többi szót is milyen sorrendbe tegyem?

- Csak kijelentek valamit?
- Kérdezek valamit? A kérdéssel új információt kérek?
- Csak döntést várok egy kérdésben?
- Esetleg felelek valamilyen kérdésre?
- Netán felszólítok valakit valamire?
- Vagy kívánok, óhajtok valamit?
- Felkiáltok csodálkozásomban, félelmemben stb.?
- Tagadok valamit?

Tehát melyik a nyomatékos szó, s mi előzheti meg? (Kérdésre adott feleletben például határozatlan alany nem előzheti meg.)

20. Hogyan kerüljem el az ismétléseket? (Névmások, határozószók használata, melléknevek, számnevek főnevesítése stb.)

21. Hogyan formáljam az egyes hangokat, hogy megértsenek?

(Ez anyanyelvtől függő gond, mint tudjuk:

a - e, a - o, a - á, é - í, ö - o, ü - u,

hosszú - rövid magánhangzók,

l - r, s - sz, b - v, p - f, palatális mássalhangzók stb.)

22. Az egyes szavakon belül melyik hangot ejtsem nagyobb nyomatékkal?

(szóhangsúly) S ha összetett szóról van szó?

23. Hogyan tegyek különbséget a hosszú és a hangsúlyos magánhangzó közt?

24. A mondatokon belül hogyan hangsúlyozzam a nyomatékos szót?
25. Hol hagyjak szünetet az egyes szavak között? Hogyan ejtsem azokat a szavakat, amelyek szinte összeolvadnak az őket követő vagy őket megelőző szóval, hogy egy kicsit mégis külön hangozzanak? (névelő, is, sem)
26. Hogyan, milyen énekléssel jelezsem, hogy csak egyszerű kijelentésről, ilyen-olyan kérdésről, felszólításról, óhajról, felkiáltásról van szó? (hanglejtés)

Még felsorolni is sok, hány szemponton kell végigszágulnia a gondolatnak egy pillanat alatt, s kell a helyes formákat megtalálnia, hogy jól szólaljunk meg. (Az összetett mondatokban megjelenő további rejtelmekről nem szóltam, s a mondanivalónak megfelelő hangulatú, stílusú szavak kiválasztásáról sem. Ezek a kérdések – általában – már túl vannak az "egyszerű megszólalás" gondján.) Tudjuk, a gyakorlás, a szempontok tudatosítása, a megfelelő irányítás mellett diákjaink a fiatalság nagy energiáinak bevetésével sokszor csodaszzerűen képesek a magyar nyelv e labirintusán végighaladva a helyes megoldások, a hibátlan magyar beszéd kijáratát megtalálni.

Lantos Erzsébet:

Bevezetés a magyar nyelv hangzásvilágába

Mint logopédus – beszédtanár 1997 novemberétől veszek részt a Magyar Nyelvi Intézet oktató munkájában. Tárgyam, a logopédia - fonetika fakultatív tárgyként került bevezetésre heti 3x2 órában; vagyis alkalmanként 12 diák – 4 csoportban, csoportonként 3 fővel, félóránkénti váltásban – vett részt a foglalkozásaimon. Május végéig csoportonként 20 alkalom – 20 x 30 perc – állt rendelkezésemre a korrekciós, beszédfejlesztő munkára. Ez idő alatt – a tervezett 36 diák helyett – 51 diák vett részt a foglalkozásaimon, vagyis a tanulók összlétszámának 15-20 %-a.

Minden nyelv úgy szép, ha saját törvényei szerint beszél.

Az Intézetben tanuló közel 400 idegen anyanyelvű diák mintegy 30 forrásnyelvet beszél. A magyar kiejtési norma legalább harminc irányból sérül / sérülhet. **Sok időt nyerhetünk, ha a tanítás kezdetekor tudjuk, hogy nyelvünk hangzáselemei mely területeken sérülnek / sérülhetnek leginkább.**

A beszélés folyamatában a nyelvenkénti legnagyobb eltérést a kiejtés mutatja.

A kiejtés tanításáról megfogalmazott vélemények nyelvenként igen különbözőek, olykor szembenállnak egymással. Vannak nyelvek, melyek tanításakor magától értetődő, hogy **az egyik fontos fejezet élén a kiejtés tanításának kell állnia.** A magyar nyelv idegen nyelvként való tanításakor – talán mert nálunk az íráskép és a hangzó beszéd általában nem tér el jelentősen egymástól – a legtöbb tanár elegendőnek tartja az egyes hangok ejtésének bemutatását. A munka folyamán a nyelvet tanító tanár, ill. a csoporttársak füle hozzászokik a nyelvtanuló kiejtési sajátosságaihoz, hibáihoz. A problémára akkor derül fény, amikor a tanítvány kilép védett környezetéből – a tanteremből –, s azok, akiknek füle nem szokott hozzá beszédéhez, nem értik hibátlannak vélt mondatait.

Mások beszédét elsősorban **hallásunk révén fogjuk fel.** A beszédműködés során a beszédszervek folyamatos mozgásai optikai ingerekként társulnak az akusztikus ingerekhez.

A beszélés folyamatának alapja a beszédmozgások automatizálódott sora.

A beszédszerveknek automatikusan és koordináltan kell végezniük munkájukat. A beszéd – átmenő mozgások következtében – artikulációs egészlet alkot. Az egyes beszédszervek mozgásait egymással és a külső környezettel – térbelileg, időbelileg, dinamikailag – össze kell hangolni. A beszélés során az artikulációs folyamatosságban ügyelni kell, hogy

- az artikulációs részműveletek a legcélszerűbben és leggazdaságosabban kapcsolódjanak,
- a szükséges artikulációs mozgás a legrövidebb úton történjen,
- már az előző hang képzése közben készítsük elő a következő hang artikulációját.

Az eredményes oktató munkához három területen kell hatnunk:

1. a nyelvi környezet (Minta)
2. a megfelelő hallás – a hallás differenciáltsága (Hallásfejlesztés)
3. az artikulációs bázis ügyessége és összerendezett munkája (Összerendezett artikuláció)

1. A MINTA SZEREPE

A nyelvtanulás során a diák számára a legfőbb – extrém esetben egyedüli – támpont, követendő példa az őt oktató tanár beszédmegnyilvánulása. A tanár minta értékű beszéde teszi lehetővé a **beszéd norma szerinti elsajátítását**, hiszen a nyelv tanulása jelentős mértékben utánzásra épül.

2. HALLÁSFEJLESZTÉS

A hallásgyakorlatok a fonetikus hallás kimunkálását szolgálják.

Hallásgyakorlatok útján megtanulhatják a helyes és helytelen ejtés közötti hangzás felismerését – mások beszédében, illetve saját beszédük viszonylatában. Fontos, hogy kezdetben egymástól eltérő hangokat használjunk, később fokozatosan térjünk át az egymáshoz közeli hanghatások, illetve ejtészváltozatok differenciálására.

A fonetikus hallás kimunkálása történhet **utánzásos módszerrel**: amikor a tanuló az elmondott szavakat visszhangszerűen visszamondja anélkül, hogy ismerné azok jelentését.

Differenciáló módszerrel: amikor a megkülönböztetést már az adott fogalom jelentéséhez kötjük. Ehhez a módszerhez használhatunk diktálást,

pl. amikor a tanár diktál – a diák leírja, majd visszaolvassa; vagy/majd az egyik diák diktál – a másik leírja, majd visszaolvassa. A hallásfejlesztésnek ez a módja azért is fontos, **hogy a diák – a kiejtés köznyelvi normáinak határain belül – élő beszédhelyzetben is felismerje a hallottakat**, értse a különböző embereket. **A fonetikus hallás kimunkálása hangminták nélkül elképzelhetetlen!** A differenciált hallás, a szavak megértése önmagában még nem jelenti azt, hogy beszélni is tud a diák, hisz a beszédtevékenység mozgás, koordinált mozgásautomatizmus. A hallásfejlesztő gyakorlatokkal párhuzamosan kiejtést előkészítő – úgynevezett artikulációs – gyakorlatokat kell végeztetnünk.

3. ÖSSZERENDEZETT ARTIKULÁCIÓ

Artikulációs bázison értjük azoknak a hangzásbeli sajátosságoknak az összességét, amelyek egy-egy nyelvre jellemzőek. Minden nyelv ejtési-módjában fellelhetők olyan jegyek, melyek csak az adott nyelvet beszélők artikulációjára vonatkoznak. Az egyes nyelvek artikulációs bázisa eltér egymástól.

A magyar artikuláció jellegzetes sajátossága, hogy a beszédszervek élénken mozognak, a nyelv az egész szájterben lazán működik, az ajkak tevékenyen vesznek részt a hangok megformálásában. Minden beszédhangot, minden szótagot tisztán és teljes értékűen ejtünk. Az érthető, jól hallható beszédnek nem szabad csökkennie a mondat teljes befejezéséig. Itt kell felhívnom a figyelmet arra, hogy **beszédünkben száz hangból 42 magánhangzó** (a felhasznált magánhangzók fele - a, e - hang). **A magyar nyelvben magánhangzók alkotják a szótag magját, viselik a szavak prozódiai jegyeit.** Mivel a magánhangzók mindegyike zöngés hang, ezáltal hangzóssági fokuk nagy - nagy mértékben járulnak hozzá a beszéd érthetőségéhez. A fent említett – mind mennyiségi, mind minőségi – okok miatt szabályos képzésük igen fontos.

Milyen képzési sajátosságokból épül fel az artikulációs bázis?

- a beszédszervek mozgásai,
- a magán- és mássalhangzók elkülönítése,
- a beszédhangok időtartama,
- az időtartamok viszonyai,
- a zöngeműködés sajátosságai,
- a beszédhangok kapcsolódásának jellemzői,
- a beszédhangok egymásra hatása.

Egy-egy beszédhang fonetikai meghatározásának szempontjai:

- a) az **ajkak** formája,
- b) a **nyelv** munkája,
- c) a **lágyszájpad** mozdulata,
- d) a **hangszalagok** állása,
- e) az **állejtés** mértéke (magánhangzók esetében).

Az artikulációs gyakorlatok célja a megfelelő izomérzet kialakítása.

A gyakorlatokat tükör előtt kell végezni. A mozgáselemeket a tanár előmutatja, a növendékek pedig utánozzák a látottakat. A tanulók a tükörben ellenőrzik, hogy helyesen utánoztak-e. Ha az utánzás sikertelen, a gyakorlatokat részleteiben kell végrehajtani. Vannak esetek, amikor a pontos ejtés érdekében mind az öt beszélőszerv mozgását ügyesítenünk kell. Más esetben elégséges lehet egyikét, másikat munka alá venni.

Ajakgyakorlatokat elsősorban **hibás magánhangzóejtés, rendellenes - m, p, b - mássalhangzóképzés esetén** végeztetünk. Ilyen gyakorlatok: ajakkerekítés – terpesztés zárt fogsorral, nyitott fogrészsel; az ajak elemelése a fogsorról – felsőfogsorról, alsófogsorról, mindkettőről; szájugi mozgások. **Ajánlatos a gyakorlatokat ajaklazítással kezdeni!**

A hangképzésben résztvevő **nyelvmozgások** sokaságát két egymástól eléggé elhatárolható képzési mód köré csoportosíthatjuk: dorzális mozgások – koronális mozgások.

Dorzális nyelvmozgásokkal képezzük a magánhangzókat, továbbá a - j, ny, ty, gy - hangokat. A hangok előkészítéséhez **nyelvháti gyakorlatokat kell végeztetni**, mint például alsó fogmederhez támasztott lapos nyelv első harmadának előre-hátra hintáztatása anélkül, hogy a nyelv hegye támasztott helyzetéből kimozdulna; vagy az alsó fogmederhez támasztott lapos nyelv hosszanti középvájuatának a képzése. A fenti gyakorlatokat az -á- vagy az -e- magánhangzó fogrész távolságában végeztetjük. **Koronális nyelvgyakorlatokat igényelnek a - t, d, l, n, r - hangok.** A koronális nyelvgyakorlatok fontos követelménye, hogy az emelés lapos nyelvtesttel is, hengeres nyelvtesttel is sikerüljön anélkül, hogy a műveletet állmozgás kísérné. **Ajánlatos a gyakorlatokat nyelvlazító, ill. nyelvlaposító gyakorlatokkal kezdeni!**

Lágyszájpad-gyakorlatokat főként hanghibás tanítványokkal végeztetünk.

Normális magyar orrhangok – m-n-ny – képzésekor a lágyszájpad nyitja a levegő útját az orrüreg felé (leereszkedik), a többi mássalhangzónál, ill. a magánhangzók képzésénél zárja (felemelkedik). Akiknél ez rend-

ellenesen történik, azok szorulnak légyszájpad gyakorlatokra. A gyakorlatok célja a tudatos levegőirányítás. Kezdetben olyan szavakat kell mondatnunk, amelyekben -nk- kapcsolat van, majd arra kell törekednünk, hogy a légyszájpadnak ezt az emelkedő – süllyedő mozgását akaratlagos mozdítással is sikerüljön létrehozni.

Hangszalag-gyakorlatokat igényel a zöngés hangok kialakításának előkészítése.

A zöngé a hangszalagok rezgése folytán jön létre. A zöngét úgy tekinthetjük, mint beszédünk nyersanyagát. A zöngés-zöngétlen hang közötti ejtéskülönbség – a megszólalás esztétikumán túl – értelemmódosító szereppel bír, ezért a pontos ejtés alapfeltétele.

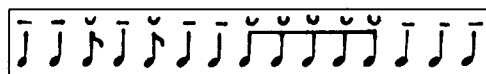
Állgyakorlatok, melyeket főleg zártszájás beszéd esetén végeztünk.

Merev és szűk állajtás esetén, **a magánhangzók ejtésének előkészítése** (pl. az–oz; és–is). Ilyen gyakorlatok, az áll előre – hátra – oldalra irányuló mozdításai. A gyakorlatok célja az oldott szájnnyitás begyakoroltatása.

Ejtésidő - szövegritmus

Miként a magánhangzóknek megvan a rövid és hosszú változata, éppúgy vannak rövid és hosszú ejtésű mássalhangzók. **Nemcsak a magánhangzók, hanem a rövid és hosszú mássalhangzók is jelentésbeli különbséggel bírnak.**

A magyar nyelv fokozottan ritmusgazdag nyelv. Nyelvünk ritmusát a rövid-hosszú szótagok váltakozása adja. Rövid egy szótag, ha a benne lévő magánhangzó rövid, és azt nem, vagy csak egy mássalhangzó követi (pl. a, agy). Hosszú a szótag, ha a benne lévő magánhangzó hosszú, vagy a rövid magánhangzót kettő, vagy annál több mássalhangzó kíséri (pl. ágy, ággyá, adj). A szövegben rejlő ritmus rövid ("ti", jelölése: ∪), illetve hosszú ("tá", jelölése: —) ritmusértékekkel meghatározható, kottázható. A kottázáshoz zenei jelölést is használhatunk: nyolcadokat a rövid, negyedeket a hosszú szótagok jelölésére, ezáltal a szöveg csak ritmusközvetítés – kopogás, tapsolás – útján is felismerhető. **A ritmusgyakorlatok a hangok ejtéseidejének érzékelését, a szövegben rejlő lüktetés felismertetését szolgálják.** Pl. Itt vannak Anna és Éva levelei Ádámtól.

Az emberek egymás közötti érintkezésének legtermészetesebb közege – és egyben eszköze – a beszélt nyelv. Ezért különösen fontos az érthetőség, a hangzás. Kodály Zoltán szavaival: „Semmi sem jellemző annyira egy nyelvre, mint sajátos hangzása. Olyan ez, mint a bor zamata, a virág illata.”

Egy nyelv elsajátításának igazi fokmérője, hogy szándékunknak megfelelően értsék – és ne félreértsék – amit mondunk.

Az eddigi tapasztalat alapján feltétlenül szükségesnek tartanám, hogy a magyar nyelv hangzáselemeit minden tanuló órarendbe iktatott képzésként, egyénített, a tárgy jellege által megkövetelt korrekciós formában tanulhassa.

TANANYAGAINK BEMUTATÁSA

Aldea Mária:

"Mindenkinek másképp csinálja" (LGT)

A Tanuljunk magyarul! CD-ROM 1. részének bemutatása

1. A számítógép és a CD-ROM kihívása a nyelvtanításban

A Magyar Nyelvi Intézet és a Kossuth Könyvkiadó által kiírt pályázat mind technikai, mind módszertani szempontból kihívást jelentett az alkotócsoport számára. A csoport tagjai az intézet tanárai (Aldea Mária, Czibere Mária, Dávid Mária, P. Nagyné Vidéki Erzsébet és Szekszárdi Katalin) voltak, akik ha használtak is a tanítás során technikai segédeszközöket (magnó, írásvetítő, televízió, videó), a legfontosabbnak mégis a tanár és a nyelvtanuló személyes kapcsolatán alapuló munkát tartották. Ezzel szemben a CD-ROM célját a pályázat éppen abban jelölte meg, hogy a magyarul tanulni szándékozó felnőtt bárhol a világon tanári segítség nélkül pusztán a számítógépre támaszkodva sajátíthassa el nyelvünket.

Ismerve a számítógép használatának elterjedtségét, joggal számíthattunk egy olyan felhasználói csoportra, amely elfoglaltsága vagy földrajzi elszigeteltsége miatt nem tud nyelvtanfolyamra járni, mégis valamilyen okból szeretne magyarul megtanulni.

A kihívás technikai értelemben tehát egyrészt azt jelentette, hogy az oktatás folyamatát a CD-ROM sajátosságainak figyelembevételével kellett megtervezni.

A legfontosabb követelmények voltak ebből a szempontból:

- az interaktivitás (párbeszéd a gép és a tanuló között)
- a multimédia lehetőségeinek felhasználása (hang, kép, mozgókép, írás)
- az önálló feldolgozás biztosítása (egyértelmű instrukciók)
- megjeleníthetőség (a képernyő megtervezése)

- értékelhetőség (csak egyértelműen helyes vagy helytelen válasz legyen adható a feladatra)

Technikai kérdés másrészt az, hogy egy ilyen jellegű anyagot hogyan kell egyáltalán számítógépbe írni, rendszerezni, jelölésekkel ellátni, papíron megjeleníteni, de ez inkább belső, a szerzők és a programozó munkájára tartozó probléma, a felhasználó számára kevésbé érdekes.

2. A CD-ROM felépítése, szerkezete

A CD-ROM elsődleges célja a magyar nyelv elsajátíttatása, de fontosnak tartottuk Magyarország bemutatását, a közép-európai kultúrkör egyes sajátosságainak megismertetését, a szomszédos országok egyes régióinak felfedeztetését is. Az volt a szándékunk, hogy a nyelvtanuló így megismerje a magyar hagyományokat, szokásokat is.

Alapelveként tartottuk szem előtt, hogy a felhasználónak tanári segítség nélkül kell megértenie, elsajátítania és alkalmaznia az anyagot.

Ezért a szövegek és a nyelvtani magyarázatok fordítása az adott (választhatóan angol, francia, német, orosz, spanyol) nyelven előhívható, a szöszedet a szövegből és attól függetlenül is hozzáférhető, az anyag hangfelvételei, fonetikai gyakorlatai lehetővé teszik a helyes kiejtés elsajátítását, a gyakorlatok sokfélesége pedig biztosítja a begyakorlást, a nyelv készsége szinten való alkalmazását.

Az interaktív program és a multimédia eszközeit minél vonzóbban, változatosabban és eredményesebben kívántuk alkalmazni. A lehetőségek grafika, hang, zene és némi animáció alkalmazását tették lehetővé.

A módszer és a műfaj újszerűségéből adódik, hogy az általunk ismert és használt tananyagokat a szövegek és a gyakorlatok megírásánál forrásként nem használtuk fel. Az anyag tehát teljesen eredeti. A nyelvtani magyarázatok megírásában az eddig használt tananyagok alig nyújtottak segítséget, hiszen azok vagy egynyelvűek, vagy ha tartalmazznak is magyarázatot, feltételezik a tanár jelenlétét vagy a felhasználó előképzettségét, a nyelvtani szakkifejezésekben való jártasságát.

Mielőtt a program elindulna, a felhasználónak nyelvet kell választania, ezen kapja meg a szövegek fordítását, a nyelvtani magyarázatokat, a gyakorlatok utasításait, a szöszedetet és a kifejezéseket.

A program indító képernyőjéről előhívhatók az alábbi funkciók:

- Autodemo
- Bevezető
- Fonetika
- Kilépés

Ezután indíthatjuk a kívánt egységet. A lemez anyagát 10 egységre osztottuk fel. Minden egységen (leckén) belül öt lépés van.

Az egységet egy ún. bemutató vezeti be, amelybe a felhasználó nem nyúlhat bele, ez végigfuttatja az egységet, hogy képet adjon annak egészéről. A lecke elindítása után a szöveg már hanggal együtt vagy a nélkül is használható.

A képernyőn ikonsorozat mutatja, milyen funkciókat lehet előhívni. Balról jobbra: nyelvtan, fordítás, kifejezések, szótár, teszt, hang, nyomtatás.

3. Gyakorlattípusok

A program több mint négyszáz gyakorlatot tartalmaz. Igen sokrétűen gyakoroltatja a tanult nyelvtani anyagot, forgatja a lexikát, kultúrtörténeti és országismereti anyagokat használ fel, számít a nyelvtanuló kreativitására.

A gyakorlatok típusai:

1. Beírómezős gyakorlatok:

- kérdések és válaszok szerkesztése
- tagadóformák szerkesztése
- rövid válaszok adása
- szöveg kiegészítése
 - ragokkal,
 - utaló- és kötőszókkal,
 - önálló lexémákkal,
 - mondatokkal
- mondatalkotás - szópárokból
 - kérdés segítségével
- táblázatok kiegészítése

2. Feladatok egérrel:

- megfelelő párok összekötése:
 - összetett szavak tagjai
 - összetett mondat tagmondatai
 - igék jelen idejű alakja a múlt idejű alakokkal
 - szöveghez illő képek
 - szavak és végződéseik
- helyes sorrend megállapítása
- összekevert betűk rendezése értelmes szavakká
- keresztrejtvény
- találós kérdés

- képmozaik
- 3. Kultúrtörténeti és országismereti gyakorlatok:
 - népdalok
 - fényképek, festmények, városképek felhasználása
 - irodalmi idézetek
- 4. Hallás utáni gyakorlatok:
 - telefonüzenetek meghallgatása és feldolgozása
 - meghallgatás és leírás
 - képek sorrendbe rakása hallott szöveg alapján
- 5. Memóriapróba
 - olvasás utáni memóriapróba
- 6. Olvasott anyag feldolgozása
- 7. Szókikérdező gyakorlatok időméréssel
- 8. Játékos feladatok:
 - totószelvény kitöltése
 - betűnégyzet
 - kakukktojás
- 9. Többválaszos feladatok:
 - a helyes válaszra való kattintással
- 10. Képeken alapuló gyakorlatok:
 - kérdések és feleletek
 - mondatalkotás

4. Az interaktív nyelvtanulás lehetőségei: előnyei és hátrányai a hagyományos nyelvtanulási módszerekkel szemben

A CD-ROM mint napjaink divatos információhordozója újszerűségénél fogva vonzó lehet azok számára,

- akik különösen kedvelik a számítógépet
- nem tudnak vagy nem kívánnak nyelvtanfolyamra járni
- szívesen használják kiegészítésként, ha járnak is tanfolyamra
- fárasztónak vagy unalmasnak találják a könyvből való tanulást

Előnyei is a fenti lehetőségekből adódnak:

- a nyelvtanuló saját tempójában haladhat
- a tanuló nincs időhöz és helyhez kötve (kivéve a saját számítógépet)

Hátránya ellenben, hogy

- nincs közvetlen emberi kapcsolata sem tanárral, sem tanulótársakkal
- nincs lehetősége szabad, kötetlen nyelvi megnyilvánulásokra, hiszen a gép csak helyes, illetve helytelen megoldásokat tud értékelni, fogalmazást például nem
- nincs lehetősége kérdezni, részletesebb magyarázatot kérni egy-egy jelenségre
- ki van szolgáltatva a technikának, a programozás esetleges hibáinak

Véleményem szerint a technikailag korszerű CD-ROM nem helyettesítheti a hagyományos nyelvtanítási módszereket, mindenképpen színesíti azonban a választékot, s így létjogosultsága van, mint mindennek, ami a jelenleginél szélesebb körben népszerűsítheti nyelvünket és kultúránkat.

BESZÁMOLÓK

P. Nagyné Vidéki Erzsébet:

Beszámoló a VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferenciáról

Ebben az évben a Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferenciának a szombathelyi Tanárképző Főiskola adott otthont április 16-tól 18-ig. A konferencia rendezői a Magyar Tudományos Akadémia Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága, a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete, valamint a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola voltak.

A konferencia alap gondolata *A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke* volt. A résztvevők kézhez kapták Glatz Ferencnek, a Magyar Tudományos Akadémia 1997. júliusi konferenciáján *Tézisek az anyanyelvről, ápolásáról, kutatásáról, korszerűsítéséről* címen megfogalmazott gondolatait. A Szombathelyen elhangzott előadások közül nagyon sok szervesen kapcsolódott e tíz tézis valamelyikéhez, erősítette meg e tézisek igazságát.

A rövid megnyitót plenáris ülések követték. Elsőként Szépe György beszélt országunk nyelvpolitikájáról, hangsúlyozva az alkalmazott nyelvészeti kutatások fontosságát e téren is. Ezt követően Dieter Wolff német nyelvű előadását hallhattuk *Sprachpolitik in Europa* címmel.

Délután kezdődtek a szekcióülések. A konferenciát lezáró, szombat déli plenáris ülésig összesen huszonnégy szekcióban folyt a munka. A szekciók nagy száma is bizonyítja a konferencia témájának a fontosságát és összetettségét. A már hagyományosnak mondható szekciókon kívül (pl. Nyelvpedagógia, Kontrasztív nyelvészet, Pszicholingvisztika stb.) az aktuális igényeknek megfelelően külön, új szekciók is voltak, például: Nyelvpolitika, nyelvi jogok, A nyelvoktatás története, Két- és többnyelvűség, Vállalati kommunikáció, A siketség alkalmazott nyelvészeti vonatkozásai stb.

A közel kétszázötven meghirdetett előadás közül nem volt könnyű választani. Szerencsére – a hagyományokhoz híven – a konferencián elhangzottak a közeljövőben nyomtatott formában is megjelennek. Saját tapasztalataim szerint igen nagy volt az érdeklődés a Nyelvpedagógia szekció távoktatással foglalkozó előadásai iránt. Gondolom, ennek egyik oka, hogy a gazdasági élet változásai következményeképpen megnövekedett az igény a felnőttoktatásra, ez pedig mindenképpen szükségessé teszi a távoktatásnak mint tanítási-tanulási módszernek az egyre szélesebb körű terjesztését és fejlesztését.

Az Európai Unióhoz való csatlakozás közelsége igen jelentős hatással van a szaknyelvoktatásra is. Az általam ebben a szekcióban hallott előadások közül valamennyi hangsúlyozta és indokolta a szaknyelvoktatás tartalmi átalakításának fontosságát.

Nagyon népszerűek voltak az interkommunikáció problémájával foglalkozó előadások. Valószínűleg ez az érdeklődés sem volt független az EU-tól. (A szekció a nevében is mutatta a kettő szoros kapcsolatát: Interkulturális kommunikáció és EU-kérdések.) Különösen nagy érdeklődés kísérte Balogh Katalin (a Külkereskedelmi Főiskola Francia Tanszékének tanára) *Az idegen nyelvi kultúra taníthatóságáról: az elmélettől a gyakorlatig* című előadását. Bár az előadó gyakorló franciatanár lévén természetesen francia példákon keresztül világította meg mondanivalóját, azt hiszem, mindenki számára tanulságos volt előadása.

Elég sokan vettek részt a Magyar mint idegen nyelv szekciójának előadásain is. Hegedűs Rita figyelemfelkeltő című előadásában (Alany-e az állítmány?) bizonyos főnévi igeneves szerkezeteket vizsgált szintaktikai és funkcionális szempontból. Többen nagyon örültünk Szarka Péter előadásának (*A -lak/-lek rag helyének megítélése a magyar mint idegen nyelv szempontjából*). Rövid történeti áttekintés és igen érdekes, logikus levezetés után a végső konklúzió az volt, hogy a vizsgált rag az alanyi ragozáshoz tartozik.

Úgy gondolom, nem lényegtelen megemlíteni, hogy az itt meghirdetett tizennégy előadásból ötöt intézetünk tanárai tartottak. Aldea Miklósné a Tanuljunk magyarul! 1. CD-ROM átfogó bemutatására vállalkozott, Dávid Mária pedig ugyanennek az anyagnak a gyakorlattípusaival ismertette meg a hallgatóságot. Csonka Csilla a ható, a gyakorító és a műveltető ikeképzőket vizsgálta a magyar mint idegen nyelv tankönyveiben. Berényi Mária a szaknyelvoktatásról beszélt az intézetünkben folyó jogiszöveg-elemzés c. tantárgy tanítása kapcsán, míg Varga Éva előadásának a témája a nyelvvizsgára való felkészülés, felkészítés volt.

A plenáris és szekcióüléseken kívül az érdeklődők számára csütörtök délután fórumot rendeztek a MKM idegennyelv-oktatási koncepciójáról.

Pénteken estére pedig négy témáról volt meghirdetve kerekasztal-beszélgetés (A Nyelvi-Info ötödik éves jubileuma, Magyarok a szlávok és a németek között, A nyelvkönyvekben található rajzok, ábrák a nyelvtanár, a nyelvtanuló és a grafikus szemével, Szerdahelyi István emlékére).

Köszönet illeti a szervezőket, akik nem kis feladatra vállalkoztak e nagyszabású konferenciának az előkészítésével és lebonyolításával.

DIÁKJAINK MUNKÁIBÓL

Nidekker Andrej fogalmazása⁴

1941. Március. Az első bomba még nem esett le Kievre, az első német katona még nem lépett be a Szovjet földre, a villamosok még működnek Leningrádban, a diákok még járnak az iskolába, mint az a tenger partján menő, 4 kislány.

Az iskolájuk nagyon messze van, a másik faluban. Sokat kell menniük. Szótlanul mennek. Mindenki saját magáról gondolkozik. Hirtelen Másá azt kérdezte tőlük, hogy kik akarnak lenni.

Galina azt mondta, hogy először az iskolát akarja jól elvégezni, aztán fog dönteni. Olga nem felelt semmit. Ő azt képzelte, hogy nyáron apjával megy Leningrádba. Minden nyáron oda mennek és ő mindig nagyon várja azt a pillanatot. Krisztina örömmel kezdett mesélni az ő terveiről. A séta közben még erősebben kezdtek vitatkozni. Mindenki arról mesélt, hogy mi lesz a jövőben.

Közöttük senki sem tudott arról, hogy az volt az ő utolsó osztályuk.

A háború váratlanul kezdődött. Másá a szüleivel elutazott a hátszágba. A háború miatt a hátszágban éhség kezdődött, az éhség miatt sok betegség következett. Másá szülei orvosként dolgoztak, sok embert a haláltól megmentettek, de a saját lányukat nem tudták. Másá áldozatul esett a tifusznak.

Nyáron az Olga apja valóban ment Leningrádba, de nem vele, hanem a hadsereggel. Olga az anyjával falun maradt. Nemsokára a fasiszták

⁴ A J-1-es csoportban tanult az 1997/98. tanévben. A magyar verseny témájáról, a képről írta fogalmazását. A dolgozatát eredeti formájában közöljük.

jöttek. Valaki mesélte a fasisztáknak, hogy Olga anyja zsidó családból származott. Egy idő múlva Olga és anyja eltűntek. Az után senki soha nem látta őket.

Krisztina átvészelte a háborút. Az ő apja harcolt, de fogságba került. A háború után visszajött a fogságból, megtalálta a családját, de nem sokáig élt boldogan. Nemsokara, mint egy „nép ellensége” börtönbe került. Az ő családja, mint egy „nép ellenségeinek családja” is eltűnt.

Nem tudom mi történt Galinával. Csak azt tudom, hogy egyszer, néhány évvel a háború után, egy fiatal 18 éves lány sétált a tenger partján. Ő megállt, ült a homokra és írta a homokon a négy nevet „Mása, Olga, Krisztina, Galina”. A hullám lemosta az első három nevet a homokról, csak „Galina” maradt a homokon. És ez a lány újra emlékezett a tengernél sétáló és a jövőről vitatkozó barátnőiről, arról a jövőről, amelyet a háború elvett tőlük.

